

Universiteit Gent

Faculteit Economie en Bedrijfskunde

Academiejaar 2007-2008

Vrijhandel in de Arabische regio, met case
studies van Jordanië en Syrië

Eindverhandeling voorgedragen voor het behalen van de graad
van Master in de Algemene Economie

An Van Raemdonck

Promoter: Prof. Dr. Glenn Rayp

Dankwoord

Ik wil graag vooraf een woordje van dank richten aan alle mensen die mij op verschillende manieren geholpen hebben om deze taak te volbrengen. Eerst en vooral wil ik Prof. Dr. Glenn Rayp bedanken voor de positieve ondersteunende begeleiding.

Verder ben ik mijn ouders, vrienden en huisgenoten dankbaar, in het bijzonder Yasser, Ruben, Matthias, Steven, Katrien en Tanguy voor hun enthousiasmerende nieuwsgierigheid, goede gesprekken, en soms zelfs praktische hulp.

Inhoudstafel

Lijst van Figuren en Tabellen	4
1. Inleiding	5
2. Economische integratie in de Arabische regio	6
2.1 Determinanten van vrijhandelsinitiatieven in de Arabische regio	6
2.2 VS Vrijhandelsakkoorden en Bush's Middle East Free Trade Area (MEFTA)	7
2.3 European Neighbourhood Policy en de Euro-Mediterranean Free Trade Area	10
1.Het "Barcelona proces" of Euro-Mediterrane Partnerschap (EMP) – (1995-2003)	10
2.European Neighbourhood Policy (ENP) en de ENP Actieplannen.....	13
2.4 Intra-Arabische handel	18
1.Vrijhandelsinitiatieven en akkoorden.....	18
2.Ontwikkelingen in intra-Arabische handel	20
3.Verklarende factoren voor lage handelsbetrekkingen	21
4. Is meer handel mogelijk?	25
2.5 Kritische bemerkingen	26
1.Verschillen in VS en EU aanpak.....	26
2.De gevolgen van assymetrie tussen de partnerlanden	28
3.Noord-Zuid vs. Zuid-Zuid economische integratie	29
3. Twee case-studies: Syrië en Jordanië	32
3.1 Verantwoording van keuze landen	32
3.2 Succesverhaal Jordanië ?.....	32
1.Korte politieke-economische context.....	32
2.Van "Qualified Industrial Zones" naar een VS-Jordaans vrijhandelsakkoord.....	35
3.Economische impact van vrijhandelsakkoorden	37
3.Structurele aanpassing en inkomensdistributie	41
4.Conclusie	42
3.3 Hervormingen en liberalisering in Syrië	43
1.Externe determinanten van liberalisering.....	43
2.Wat kan vrije handel doen?	45
3.Wat kan de EU doen?	51
4. Conclusie	53

Lijst van Figuren en Tabellen

Figuur 1: Handel tussen selectie Arabische landen met EU en VS	p. 7
Figuur 2: Export Jordanië volgens belangrijkste handelspartners	p. 35
Figuur 3: Jordanië: BBP per capita (constante prijzen)	p. 36
Figuur 4: Jordanië's afhankelijkheid van remissie instroom	p. 37
Figuur 5: Jordanië: Lopende rekening	p. 38
Figuur 6: Jordanië-Syrië: BBP per capita	p. 45
Figuur 7: Syrië: waarde export brandstoffen als procent van het BBP	p. 46
Figuur 8: Syrië: Inwaarste BDI	p. 47
Figuur 9: Export Syrië volgens belangrijkste handelspartners	p. 48
Tabel 1: Vergelijking tussen vrijhandelsinitiatieven van de EU en VS in de Arabische regio	p. 15
Tabel 2: Evolutie intra-Arabische en extra-Arabische handel voor 1996-2006	p. 18
Tabel 3: Index van handelscomplementariteiten voor geselecteerde landen voor de periode 1998-2002 (jaarlijks gemiddelden)	p. 20
Tabel 4: Gemiddelde toegepaste tarieven voor geselecteerde Arabische landen	p. 22

1. Inleiding

Het doel van deze thesis is het onderzoeken van de effecten van handelsliberalisatie en economische opening op de Arabische staten, met een focus op de periode van de laatste 10 jaar en met bijzondere aandacht in twee case studies voor Jordanië en Syrië.

In een eerste deel worden de Amerikaanse vrijhandelsakkoorden en de Neighbourhood Policy van de Europese Unie uitgebreid onderzocht. Zowel de VS als de EU delen grootse plannen voor economische integratie met het Midden Oosten maar gebruiken hiervoor verschillende methoden. De verschillende politieke economieën van beide machtsblokken tegenover de staten van het Midden Oosten en Noord Afrika (MONA) worden tegenover elkaar geplaatst en geëvalueerd. De studie beperkt zich tot de EU en VS, de EU als belangrijkste handelspartner voor MONA staten en de VS als belangrijkste wereldmacht dat zijn invloed probeert te versterken. Vervolgens kijken we naar de staat van economische integratie van de MONA landen onderling onder de vorm van de Grote Arabische Vrijhandel Zone – een initiatief van de Arabische Liga – en het Agadir Akkoord, een initiatief waartoe Marokko, Tunesië, Egypte en Jordanië zich engageerden in 2003.

In deel twee worden de handelspolitieke en economische ontwikkeling van Jordanië en Syrië bestudeerd in twee case studies. Jordanië valt binnen de MONA groep op als een land dat zich relatief vlug lijkt aan te passen aan de vereisten van een moderne markteconomie en al vlug meestapte in meerdere projecten voor het vrijmaken van handel. Syrië aan de andere kant valt op door haar internationaal isolationisme en vasthoudendheid aan een sterk gecentraliseerde economie. Telkens wordt gekeken wat de Amerikaanse, Europese en Arabische integratie schema's voor deze twee landen betekent.

2. Economische integratie in de Arabische regio

2.1 Determinanten van vrijhandelsinitiatieven in de Arabische regio

Op 9 mei 2003, een luttel drie weken na de Amerikaanse invasie van Irak, lanceert Amerikaans president Bush het voorstel om binnen de tien jaar een grote vrijhandelszone op te richten die de VS en het Midden Oosten verenigt, “om hoop te geven voor de mensen van die regio en het Midden Oosten te brengen in een ‘circle of opportunities’”.¹ In hetzelfde jaar, verfijnt de Europese Unie haar beleid tegenover haar buurlanden aan de andere kant van de Middellandse Zee. Deze Europese Neighbourhood Policy stelt zich eveneens tot doel een alomvattende Europese-Mediterrane Vrijhandelszone op te richten. Het Midden-Oosten en Noord-Afrika werd door twee wereldmachten gelijktijdig “de hand van partnerschap” gereikt, en dat op een moment dat deze regio uitsluitend geassocieerd leek te worden met extremisme, terrorisme en massavernietigingswapens. De context waarin vrijhandelsinitiatieven van deze machtsblokken werden voorgesteld is enerzijds de nieuwe veiligheidsstrategie van Europa en anderzijds de “neo-conservatieve” ideologie van Washington voor de “grote politieke transformatie” van het Midden Oosten.

De Europese Veiligheidsstrategie

De algemene context waarin Europa haar beleid formuleert tegenover haar Arabische buurlanden werd reeds gegeven door de Barcelona Verklaring (1995) en het daarop volgende Barcelona proces. Deze politiek is gestoeld op drie luiken: politiek en veiligheid, economisch en financieel en een sociaal/cultureel luik. Het eerste luik in het bijzonder is van groot belang voor Europa, want het is een uitvoering van de Europese Veiligheidsstrategie en Migratiepolitiek. De Europese Veiligheidsstrategie (2003) herformuleert haar strategie ten opzichte van aangrenzende regio's. Om dreigingen als terrorisme, de spreiding van massavernietigingswapens, georganiseerde misdaad en de gevolgen van de “mislukte staat” aan te pakken wendt de EU zich tot een strategie van Partnerschap met de zuidelijke aangrenzende staten van het Midden Oosten en Noord Afrika (MONA).² Lange termijn, structurele, multi-dimensionale relaties tussen de EU en deze regio moeten veiligheidsdreigingen reduceren en migratiestromen meer beheersbaar maken.

¹ Bush, G. W: “President Bush presses for peace in the Middle East”, White House news releases, 9 mei 2003. www.whitehouse.gov/news/releases/2003/05

² Een veiliger Europa in een betere wereld, Europese Veiligheidsstrategie, Brussel, 12 december 2003. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIINL.pdf>

Amerikaanse vrede door handel

De timing van het initiatief tot een Middle East Free Trade Area (MEFTA) door de Amerikaanse regering tijdens haar militaire invasie van Irak is pijnlijk emblematisch voor haar ongevoeligheid en onbegrip van die regio. MEFTA zou vrede en hoop voor een betere toekomst beogen, maar deze boodschap werd op eigenaardige wijze geïntroduceerd. Na 11 september werd de overtuiging dat globalisering goed is voor de verspreiding van democratie wereldwijd, sterk gelinkt met de neoconservatieve veiligheidsagenda van de Bush I regering. De VS probeerde haar lange termijn belangen veilig te stellen door een geïntegreerde globale economie te garanderen, en dat door middel van een VS-geleide stimulus voor wereldwijde democratie. Dit werd het eerst duidelijk in de radicale hervorming van Irak's economie in de nadagen van het officiële einde van de gevechten, het propageren van een MEFTA ligt in het verlengde van deze ideologie.³

2.2 VS Vrijhandelsakkoorden en Bush's Middle East Free Trade Area (MEFTA)

In mei 2003, bracht president Bush zijn initiatief naar voor om te streven naar diepere handelsrelaties met het gehele Midden Oosten en Noord Afrika met het einddoel een grote Middle East Free Trade Area (MEFTA) op te richten tegen 2013-2014. De strategische middelen om te werken naar grotere economische openheid van deze regio kunnen gerangschikt worden in opklimmende volgorde met onderaan de eventuele uitbreiding of opname in Amerika's voorzieningen betreffende het General System of Preferences (GSP) voor landen die hiervoor in aanmerking komen, naast het stimuleren en voorbereiden van landen om lid te worden van de WTO. Vervolgens worden niet – bindende TIFA's of Trade and Investment Framework Agreements en BIT's of Bilateral Investment Treaties onderhandeld. Helemaal bovenaan staat het regionale vrijhandelsakkoord.

Er werden tot nu 12 TIFA's overeengekomen, vooral met staten van het Arabische schiereiland, met het doel investeerdersbelangen en intellectuele eigendomsrechten te beschermen en douaneregelingen en andere commerciële regelgevingen meer transparant en efficiënt te maken.⁴ De VS sloot vrijhandelsakkoorden met Israël (1985), Jordanië (2000), Marokko (2004), Bahrein (2005), Oman (2005) en onderhandelt nog met de Verenigde Arabische Emiraten (VAE). Met een voldoende aantal akkoorden op zak zou vervolgens

³ Steger, Manfred: "Ideologies of globalization", *Journal of political ideologies*, nr. 10, februari 2005.

⁴ http://www.ustr.gov/Trade_Agreements/Regional/MEFTA/Section_Index.html

gekeken worden naar de mogelijkheid sub-regionale akkoorden te sluiten die dan tenslotte samengesmolten kunnen worden tot een overkoepelend MEFTA. Voor een overzicht van de Amerikaanse en Europese initiatieven voor vrije handel en investeringen in de Arabische regio, zie tabel 1, op p 15.

Toenmalig VS Handelsvertegenwoordiger, Robert Zoellick, ziet het initiatief voor een MEFTA als het uitstrekken van een hand van partnerschap naar het Midden Oosten, om hun slabakkende economiën vooruit te helpen.⁵ De geopolitieke overwegingen achter het aanhalen van nauwere banden met deze regio zijn meer expliciet in een artikel van *The Wall Street Journal*, waarin Zoellick meldt dat het credo van de VS zou zijn “om handel en economische liberalisering te promoten – bilateraal, regionaal en globaal – als middelen om Amerikaanse controle en invloed te versterken”.⁶ Huidig Secretaris van Handel, Carlos Gutierrez, legt uit hoe economische liberalisering kan leiden tot “meer transparantie, versterking van de rechtstaat en andere politieke hervormingen.”⁷ De VS beroept zich verder op de theorie dat economische verbondenheid en interdependentie kan leiden tot een vrede.⁸

Amerikaanse export naar staten van Midden-Oosten en Noord-Afrika zijn, vergeleken met andere OESO landen opvallend klein, zeker in vergelijking met Europa. Onderstaande figuur toont het aandeel export en import voor een groep Arabische landen met de EU en de VS voor de periode 2002-2006. De selectie bestaat uit 8 Maghreb, Mashreq en GCC landen: Syrië, Jordanië, Egypte, Marokko, Algerije, Bahrein, Oman en Qatar op basis van de beschikbaarheid van volledige datareeksen voor genoemde periode. Europa is de duidelijke nummer één handelspartner, met import van meer dan 40% van het totaal. Verder neemt handel met beide machtsblokken af, tenzij voor de export naar de VS die licht stijgt van 7% naar 12%. Import uit de VS is opvallend extreem laag, nauwelijks 7%.

Figuur 1: Handel tussen selectie Arabische landen met EU en VS

⁵ Zoellick, Robert: “A return to the cradle of free trade”, *The Washington Post*, 23 juni 2003.

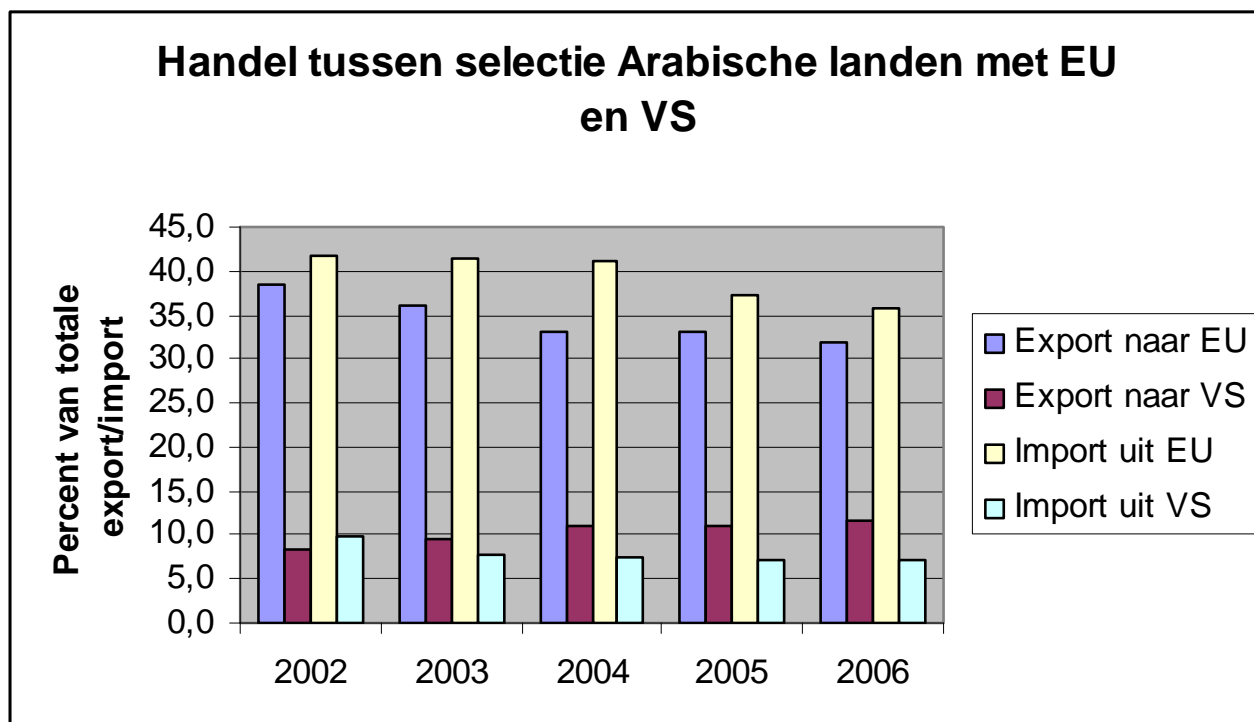
http://www.ustr.gov/Document_Library/Op-eds/2003/A_Return_to_the_Cradle_of_Free_Trade.html

⁶ Momani, Bessma: “A Middle East Free Trade Area: Economic interdependence and peace reconsidered”, *The World Economy*, 2007, p. 1682.

⁷ <http://www.albawaba.com/en/main/221677>, Albawaba, 31/1/2008

⁸ -Momani, Bessma: “A Middle East Free Trade Area”, p. 1688-1689.

- Kilchevsky, Amichai et al.: “Peace and economic interdependence in the Middle East”, *The World Economy*, 2007, p. 647-664.

Bron: International Trade Centre (WTO/Unctad)

Deze lage handelsbetrekkingen tussen de VS en het Midden Oosten werden onderzocht door Péridy in 2005. Op basis van graviteitsmodellen komt naar voor dat er sprake is van een groot handelstekort tussen de VS en MONA landen. Hoewel handel van OESO landen met het Midden-Oosten en Noord-Afrika in het algemeen lager is dan verwacht mag worden, scoort binnen de OESO groep de VS het laagst. De VS ratio actuele over potentiële export naar MONA landen is het laagst voor de Maghreb landen (0,67 – 0,65) en daalde sterk tussen 1996 en 2001, de periode vlak na de start van het Europese Barcelona Proces, dat een Europese Mediterrane vrijhandelszone tegen 2010 vooropstelt. Volgens Péridy blijkt echter dat er geen sprake is van verminderde grenseffecten, of handelscreatie, voor Europa, of van handelsverlegging voor de Amerikaanse zijde. Maar dit kan te wijten zijn aan het feit dat het liberaliseringsproces nog gaande is. Gezien de dalende actuele/potentiële exportratio van de VS, zouden deze effecten zich wel kunnen laten voelen eens de transitieperiode voorbij is.⁹ Dit leidt ons naar het volgende deel, waarin Europese plannen voor een Euro Mediterrane Vrijhandelszone worden besproken.

⁹ Péridy, Nicolas: “Towards a new trade policy between the US and Middle East countries: estimating trade resistance and export potential”, *The World Economy*, vol. 28, nr. 4, 2005, p. 21,22, 28.

2.3 European Neighbourhood Policy en de Euro-Mediterranean Free Trade Area

De verschillende stappen in een steeds verdergaand economisch integratieproces tussen de EU en het Midden Oosten en Noord Afrika worden eerst uiteengezet (het “Barcelona Proces” en de “European Neighbourhood Policy”) om daarna voorlopige kritische opmerkingen te formuleren. In het volgende hoofdstuk met 2 case studies wordt deze kritiek nader beschouwd en toegepast op Jordanië en Syrië.

1.Het “Barcelona proces” of Euro-Mediterrane Partnerschap (EMP) – (1995-2003)

Een eerste generatie Coöperatie Akkoorden tussen de EU en staten uit Midden Oosten en Noord-Afrika (MONA) dateert van de late jaren zestig en zeventig. Zij voorzagen unilaterale Europese handelspreferenties. Met de Euro-Mediterrane Conferentie en Barcelona Verklaring van 1995 werden de relaties tussen de EU en MONA landen uitgediept en traden beide groepen in een “Euro-Mediterraan Partnerschap”. Sindsdien werden 2 Mediterrane Partners opgenomen als lidstaten in de EU (Malta en Cyprus in 2004), zijn er nog 3 Mediterrane kandidaten om toe te treden tot de EU (Turkije, Kroatië en Macedonië) en blijven nog **9 Mediterrane Partners** (Algerije, Egypte, Israël, Jordanië, Libanon, Marokko, Syrië, Tunesië en de Bezette Palestijnse Gebieden (BPG), en Libië heeft de status van observator) als dusdanig relaties onderhouden met alle eerder genoemden.

Het EMP werd grondig herzien, verbeterd en omgedoopt in een European Neighbourhood Policy in 2003, maar eerst overlopen we de essentiële processen gestart sinds de Barcelona Verklaring en meegenomen in het ENP.

De Partnerschap relatie is alomvattend en erop gericht een zone te creëren van vrede, welvarendheid en stabiliteit, door tegelijk te werken in **drie luiken**: 1) politiek en veiligheid, 2) economisch en financieel en 3) sociaal en cultureel. Deze drie luiken worden impliciet als met elkaar verbonden beschouwd in de Barcelona Verklaring maar de precieze aard van de onderlinge verbanden wordt niet gespecificeerd. Het doel van vrije handel tussen markteconomieën vormt de hoeksteen, en politiek-institutionele aanpassingen de middelen, maar de mate waarin deze politiek-institutionele convergentie moet plaatsvinden is niet bepaald. Verdere bilaterale politieke dialoog moet hierin meer duidelijkheid scheppen.¹⁰ Met

¹⁰ Zaafrane, Hafedh & Mahjoub Azzem: “The Euro-Mediterranean free trade zone: Economic challenges and social impacts on the countries of the South and East Mediterranean,” in: eds. Vasconcelos, Alvaro & Joffé

andere woorden, het belang van “the rule of law”, democratie en mensenrechten enerzijds en een open markteconomie en groei door meer handel anderzijds wordt door de drie luiken onderling met elkaar in verband gebracht, maar dit blijft vaag, abstract en zonder concrete gevolgen voor tekortkomingen.

Het *economische luik* van de Barcelona Verklaring beoogt een verbetering van de levensstandaarden van de betrokken bevolkingen, een hogere tewerkstellingsgraad en moedigt (Arabische) regionale economische en financiële samenwerking aan. Naast het multilaterale, regionale, kader van gemeenschappelijke doelstellingen bestaat het EMP uit het bijwerken van de eerste generaties Coöperatie Akkoorden tot *Euro-Mediterrane Associatie Akkoorden (EMAA)*. Het eerste EMAA werd gesloten met Tunesië en het laatste werd getekend met Syrië in 2004. Een overzicht van afgesloten EMAA's en gelijktijdige Amerikaanse initiatieven met betrokken landen staat op het einde van dit deel, tabel 1, p 15.

Deze EMAA's houden engagementen van tariefeliminatie in met het doel vrije handel te installeren na een overgangperiode van maximum 12 jaar. Na succesvolle implementatie over de regio moet dit leiden tot het realiseren van een ruime Euro-Mediterrane Vrijhandelszone, oorspronkelijk vooropgesteld tegen 2010. Kernpunten van EMAA's zijn:

- (1) Volledige, permanente vrije toegang voor industriële goederen in Europa en geleidelijke afschaffing over maximum 12 jaar van tarieven voor import in het Partnerland.
- (2) Liberalisering van 60% van de Europese import van landbouwproducten uit de Mediterrane Partnerlanden. Verder blijft een complex systeem in voege van preferentiële handel aan de hand van quota's van invoerrechten en preferentiële tarieven.¹¹

Er bestaat een algemene concensus dat de *economische impact* van deze EMAA's op handel, investeringen en hervormingen in Arabische Partnerlanden minimaal zijn.

Een aantal redenen kunnen hiervoor vermeld worden:

- (1) Péridy toonde aan dat de eerder gedane (unilaterale) concessies van de EU aan de Maghreblanden in Coöperatie Akkoorden sinds de jaren '70, de impact van de EMAA's

George: “The Barcelona process, Building a Euro-Mediterranean regional community”, Frank Cass, London, 2000, p. 9-32.

¹¹ European Neighbourhood Policy: Economic review of the ENP countries, European Commission, European Economy, Occasional Papers, No. 18, Brussels, 2005, p 9. Lawrence, Robert: “A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?”, p. 71.

verminderde. Export naar de EU steeg in de jaren '80 met 20-27% vanuit de Partnerlanden, maar dit verminderde op termijn. De tweede generatie akkoorden – EMAA's – verhoogden de handel niet. Belemmeringen voor import van industrie-goederen door Europa waren reeds eerder bijna volledig weggewerkt in de vroegere Coöperatie Akkoorden, Bijgevolg, vallen aanpassingskosten aan de kant van de Partnerlanden, die gevraagd worden de vaak heel hoge invoerrechten op import van Europese industriële goederen gradueel af te bouwen.¹² Daarnaast zijn er talloze institutionele hervormingen vereist voor implementatie van de herkomstregels, certificering van kwaliteitsstandaarden, competitieregelgeving en intellectuele eigendomsrechten.¹³

(2) De 60% vrijehandel op import van landbouwproducten is in werkelijkheid niet zo veelbetekenend gezien de Europese import sterk beperkt wordt door het Gemeenschappelijk Europese Landbouwbeleid. Dit neemt heel wat mogelijkheden weg voor de Arabische landen voor groei door export van landbouwproducten.

(3) De EMAA's vertellen bijna niets over diensten (op basis van GATS) of investeringen, hetgeen van groot belang is voor de partnerlanden die vaak grote institutionele hervormingen dienen te voeren om BDI mogelijk te maken en aan te trekken. De afwezigheid van dergelijke bepalingen stimuleert dit hervormingsproces niet.

(4) Evenmin zijn er mechanismen voorzien die de uitvoering van engagementen controleert en sanctioneert. Een conditionaliteit is voorzien als een stopzetting van voordelen in geval van schending van "essentiële elementen" van het Akkoord, verwijzend naar de VN akkoorden en schending van mensenrechten of politieke rechten. Een conditionaliteit die echter nooit werd uitgevoerd. Er zijn geen dergelijke conditionaliteiten voorzien indien economische, handelsgerelateerde engagementen niet worden doorgevoerd.¹⁴

(5) De EU deed slechts beperkte toegevingen met betrekking tot het systeem van Regels van Oorsprong. De EMAA's laten slechts "bilaterale accumulatie" toe van toegevoegde waarde

¹² In een eerste fase worden tarieven onmiddellijk afgeschaft op intermediaire goederen en progressief afgeschaft over 5 jaar op goederen die niet lokaal geproduceerd worden en de laagste gemiddelde tarieven kennen. Consumptiegoederen met de hoogste gemiddelde invoerrechten worden over een periode van 10 tot 15 jaar afgebouwd.

¹³ Wippel, Steffen: "The Agadir agreement and open regionalism", EuroMeSCo paper 45, september 2005, p. 6
Lawrence, Robert: "A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?", p. 71.

¹⁴ Lawrence, Robert: "A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?", p. 86.

(de EU en het partnerland) in het bepalen of een product kwalificeert voor tax-vrije export naar de EU. Het feit dat geen “diagonale accumulatie” van toegevoegde waarde wordt aanvaardt, namelijk door inputs van derde landen, eventueel ook EU Partnerlanden, ontmoedigt intra-regionale handel en installeert een “hub-and-spoke” relatie met de EU (waarover meer lager).

2. European Neighbourhood Policy (ENP) en de ENP Actieplannen

Sinds 2003, werd de European Mediterranean Partnership (EMP) herbekeken en hervormd tot de European Neighbourhood Policy (ENP). Het ENP trekt conclusies uit de beperkte economische resultaten van het EMP. Net als onder het EMP wordt gedeeltelijk land per land gewerkt, maar onderling verschillende capaciteiten worden aangekaart door verschillende strategieën aan de hand van bilateraal onderhandelde en samengestelde *Aktieplannen*. Financiële hulp, door het ENPI, wordt gekoppeld aan implementatie van overeengekomen “akties” in dit Actieplan. Er is dus een betere koppeling tussen hulp en economische hervormingsprogramma’s dan voorheen onder het MEDA. De meeste Mediterrane Partnerlanden hebben reeds een bilateraal Actieplan behalve Libië, Algerije en Syrië.

Het ENP biedt de 9 Mediterrane Partners geen zicht op lidmaatschap maar wel andere veelbelovende, doch zeer vage, lange termijn perspectieven: graduele economische integratie in de Europese Eenheidsmarkt inclusief de 4 vrijheden van vrij verkeer, naast nauwere banden met EU politiek en instituties. Belangrijke veranderingen zijn dat eerder verwaarloosde terreinen in het ENP wel behandeld worden¹⁵:

- ***uitdieping van akkoorden:***
 - het vergemakkelijken van handel in industriële goederen door te streven naar convergentie met EU-wetten en regulerende standaarden. Op de 7^e Euro Med Ministeriële Conferentie van Luxemburg in mei 2005 werd een “roadmap” voor verdere integratie werd opgesteld, zowel voor goederenmarkten, als voor diensten, investeringen en landbouw.¹⁶

¹⁵ Lawrence, Robert: “A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?”, p. 86

¹⁶ Europese Commissie: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/july/tradoc_124231.pdf

- het bevorderen van handel in landbouwproducten door te streven naar convergentie met EU sanitaire en fytosanitaire normen. Op een conferentie van Rabat van november 2005 werd een roadmap specifiek voor landbouw uitgezet.¹⁷
- institutionele hervormingen om liberalisering van diensten en investeringen te bevorderen. Op de 5e Euro-Med Ministeriële Handelsconferentie van Marrakech in maart 2006 werd een nieuwe ronde onderhandelingen ingezet (met een eerste groep van bereidwillige landen) om de bestaande vrijhandelsakkoorden en de reducties van invoerrechten uit te breiden tot handel in diensten en investeringen.¹⁸
- *versoepeling van de Regels van Herkomst.*

Ook diagonale cumulatie van inputs of verwerking wordt mogelijk gemaakt door de creatie van *Pan-Euro-Mediterrane Regels van Oorsprong*, gebaseerd op de Pan-Europese Regels van Oorsprong van 1997.¹⁹ (zie tabel op het einde van dit deel) In 2005, keurde de Europese Commissie goed dat de RvO protocols in de EMAA's werden aangepast aan de diagonale cumulatie van de Pan-Euro-Med RvO. Dit betekent dat vanaf implementatie van dit nieuwe systeem inputs uit de zone van betrokken landen (alle lidstaten van EU, EFTA, Euro-Med Partnerlanden, Faroer en Turkije) in aanmerking komen voor vrije export binnen deze zone.²⁰ Het is de bedoeling van deze harmonisatie van RvO om markttoegang te verbeteren, investeringen en regionale integratie te stimuleren. Deze nieuwe regeling is een enorme belangrijke stap in de realisatie van verdere institutionele integratie met de EU en voor intra-Arabische integratie, wanneer meer en meer Arabische staten onderling vrijhandelsakkoorden sluiten en deze Pan-Euro-Mediterrane RvO toepassen. Voorlopig hebben 4 staten (Marokko, Tunesië, Egypte en Jordanië) deze stap inderdaad gezet, bij het sluiten van het Agadir Akkoord. Dit betekent dat er vandaag een combinatie van meerdere concurrerende stelsels van RvO werkzaam zijn, dat op zich als een ernstige handelsbelemmering wordt aanzien. Dit is het probleem van de zogenaamde spaghetti-kom: voor intra-Arabische handel gelden Arabische RvO, voor handel met de VS gelden eigen RvO die beiden bovendien sterk verschillen van de Europese. Het is daarom een grote uitdaging om naar verdere harmonisatie

¹⁷ In dat kader kwam Europa met Jordanië (2006), Egypte (4/7/2008) en Israël (1/8/2008) tot een voorlopig akkoord over bijna volledige liberalisering met betrekking tot verwerkt voedsel, landbouwproducten, vis en visserij producten. http://ec.europa.eu/external_relations/med_mideast/news/index_en.htm

¹⁸ http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/march/tradoc_127976.pdf

¹⁹ De Pan Europese RvO werden gecreëerd op basis van het eerdere European Economic Area (EEA) akkoord (1994) tussen de EU, de EFTA (European Free Trade Area, omvat Noorwegen, IJsland, Lichtenstein en Zwitserland), de CEEC (Central Eastern European Countries) en de Baltische staten.

²⁰ Europese Commissie,

http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/rules_origin/preferential/article_783_en.htm

te streven, en vandaag lijkt deze in het voordeel van de EU te zijn door de uitwerking en aanvaarding van de Agadir landen van de Pan Euro Med RvO.

Economische impact van de vernieuwde EMAA's, met de meer soepele Regels van Oorsprong, en de toekomstige grotere dekking van landbouwproducten, investeringen en diensten onder het ENP, zal volgens Lawrence groter zijn naarmate meer handelsbarrières verdwijnen. Dit geldt in het bijzonder voor NTB's en intra-regionale Tariffaire en Niet-Tariffaire Belemmeringen. Uit een simulatiemodel door Hoekman en Konan van diepere economische integratie van Egypte met de VS, EU en de Arabische regio, blijkt dat welvaartseffecten het grootst zijn wanneer naast invoerrechten, ook NTB's geëlimineerd worden en handel in diensten (zowel cross-border als voor buitenlandse investeringen) vrijgemaakt wordt. Dit zou de gezinswelvaart met 2,10% en het reëel BBP met 3,62% doen stijgen. In het geval van "oppervlakkige integratie", wanneer NTB's en de dienstensector ongemoeid worden gelaten, zijn de positieve welvaartseffecten veel beperkter: stijging van gezinswelvaart met 0,61% en van het reëel BBP met 2,56%. De reden voor deze beperkte resultaten is niet alleen het grote aandeel van diensten in de Egyptische economie, en de omvangrijke NTB's. Het probleem is dat positieve effecten op output en welvaart neerwaarts gebalanceerd worden door verslechterde "terms of trade".²¹

Volgens Lawrence worden substantiële welvaartseffecten bijgevolg pas gehaald voor een land als Egypte, en andere landen met een vergelijkbaar aandeel van de dienstensector in de totaaloutput, in het geval van een liberalisering van buitenlandse investeringen in diensten en het introduceren van competitie in sectoren die nu nog sterk beschermd zijn. Deze veranderingen zouden dan door het verlagen van markups en verhogen van efficiëntie, kosten drukken van essentiële (input)sectoren als financiën, verzekeringen, transport en telecommunicatie.²²

Péridy rekende uit met een graviteitsmodel dat het hoogste exportpotentieel onder het nieuwe ENP systeem bij landen als Libanon en Jordanië ligt.²³ Bescheiden potentieel is er voor de Maghreblanden, wegens de eerder verworven preferentiële handelsvoordelen sinds de

²¹ Lawrence, Robert: "A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?", p. 100-3.

²² Lawrence, Robert: "A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?", p. 104.

²³ Naast de Zuid Kaukasische landen, Wit-Rusland, Moldavië en Ukraine.

jaren '70. Het laagste potentieel zou zijn voor Israël, gezien het dankzij het Associatie Akkoord haar potentieel bijna volledig heeft kunnen bereiken. Een tweede vaststelling is dat exportpotentieel in geval van geen ENP implementatie niet zo veel verschilt van wanneer het wel wordt ingevoerd. Dit kan verklaard worden door het belang van markttoegang te relativeren en het potentieel vooral te situeren in een verdere binnenlandse handelsliberalisering, ofwel door het grote aandeel van natuurlijke transportkosten, die hoog zullen blijven, ook bij realisatie van ENP vrijhandel.²⁴

²⁴ Péridy, Nicolas: "Trade prospects of the new EU Neighbourhood Policy: Evidence from Hausman and Taylor's models", *Global Economy Journal*, vol. 5, nr. 1, 2005, p. 20-1.

Tabel 1: Vergelijking tussen vrijhandelsinitiatieven van de EU en VS in de Arabische regio

EU			VS		
Type akkoord	EMAA trad in voege in	Type cum. RvO	Type akkoord	VHA trad in voege in	
Marokko	EMAA/ ENP AP	03/2000	bilateraal, diagonaal en Maghreb volledig	VHA/TIFA/BIT	2004
Tunesië	EMAA/ENP AP	03/1998	bilateraal, diagonaal en Maghreb volledig	TIFA/BIT	
Algerije	EMAA	09/2005	bilateraal, diagonaal en Maghreb volledig	TIFA/ Ond. WTO lidmaatschap	
Libië	observator in EMP			Ond. WTO lidmaatschap	
Egypte	EMAA/ENP AP	06/2004	bilateraal en diagonaal	TIFA/BIT	
Israël	EMAA/ ENP AP	06/2000	Bilateraal	VHA/TIFA/BIT	1985
Palestijnse Autoriteiten	EMAA interim/ ENP AP	07/1997	Bilateraal	Neemt deel in VHA – Israël	
Jordanië	EMAA/ ENP AP	05/2002	Bilateraal	VHA/TIFA/BIT	2000
Libanon	EMAA Interim/ENP AP	03/2003	bilateraal en diagonaal	GSP/ Ond. WTO lidmaatschap	
Syrië	EMAA	Ond. beëindigd in 10/2004	bilateraal en diagonaal		
Turkije	EMAA	douane-unie met EU sinds 01/1996			
Oman				VHA	2005
Bahrein				VHA/TIFA/BIT	2005
Kuweit				TIFA	
VAE				Ond. VHA	
Qatar				TIFA	
Saoudi-Arabië				TIFA	
GCC-groep (6)	Onderhandelingen voor VHA	Coöp.-Akkoord van 1988			
Yemen				TIFA/ Ond. WTO lidmaatschap	
Iran				Ond. WTO lidmaatschap	
Irak				TIFA/Ond. WTO lidmaatschap	

Bron: USTR, Europese Commissie, Wippel, Lawrence

Noot: Voor de EU verwijzen de vermelde types van cumulatie van Regels van Oorsprong naar de vrijhandelsakkoorden van de EMAA's. Eens de ruimere Euro Med vrijhandelszone geïmplementeerd is gelden de Pan Euro Med Regels van Oorsprong met diagonale cumulatie voor alle landen. Amerikaanse vrijhandelsakkoorden hebben telkens bilaterale RvO.

2.4 Intra-Arabische handel

1. Vrijhandelsinitiatieven en akkoorden

1. GAFTA

De Arabische Liga pleit sinds lang voor een betere Arabische economische integratie. Meerdere bilaterale en multilaterale handelsovereenkomsten binnen en buiten het kader van de Arabische Liga werden gesloten sinds 1953 maar het belangrijkste en meest recente is de afspraak van 1997 met het doel binnen de tien jaar een Grote Arabische Vrijhandels Zone, Greater Arab Free Trade Area (GAFTA) op te richten.²⁵ Dit akkoord voorziet een uitvoerend programma voor een eerder akkoord van 1982 over de vergemakkelijking en groei van intra-Arabische handel.²⁶

GAFTA kwam neer op een jaarlijkse reductie van invoerrechten voor industriegoederen van meer dan 10%, wat tot een volledige eliminatie van tarieven moest leiden tegen juli 2007. In 2002 werd de aflooptermijn van de implementatieperiode vervroegd tot 2005, met een verhoogde jaarlijkse reductie van 20%. Enkel de 4 Agadir landen, de 6 GCC landen, Syrië, Libanon en Irak implementeerden het tijdschema. In januari 2005 werden alle invoerrechten en andere taksen op industriegoederen door deze 13 leden (zonder Irak) inderdaad officieel afgeschaft. GAFTA is echter gekenmerkt door talloze uitzonderingen op vrije handel in goederen en landbouwproducten. Hoewel deze uitzonderingen aanvankelijk enkel golden tijdens de interim periode lijken ze permanent te worden. Het akkoord omvat verder geen bepalingen over investeringen, handel in diensten, intellectuele eigendomsrechten, eliminatie van NTB's of harmonisatie van standaarden, maar stelt deze uit voor toekomstige onderhandelingen.²⁷ Er is geen orgaan voorzien binnen het Akkoord voor het regelen van conflicten en een speciaal comité werd belast met het specificeren van nieuwe Regels van Oorsprong, die nu dateren van oudere akkoorden. Het naast elkaar bestaan van verschillende types RvO vormt één van de grootste uitdagingen voor effectieve Arabische integratie, naast het verwijderen van de meer klassieke problemen als de sterke grenseffecten en NTB's.

²⁵ Voor de tekst van GAFTA, Resolutie 1317 van de Economisch en Sociale Raad van de Arabische Liga.

http://www.arableagueonline.org/las/arabic/details_ar.jsp?art_id=350&level_id=110

http://www.bilaterals.org/article.php3?id_article=2309 (Engels)

²⁶ Arabische Liga, Akkoord voor Vergemakkelijking en Ontwikkeling van Intra-Arabische Handel, Economische en Sociale Raad, resolutie 848 – S 39, 27 februari 1982. http://www.bilaterals.org/article.php3?id_article=2309

²⁷ Wippel, Steffen: "The Agadir agreement and open regionalism", EuroMeSCo paper 45, september 2005, p. 16.

2. Agadir

Het GAFTA akkoord laat ruimte aan afzonderlijke staten om onderling akkoorden te sluiten die handel sneller of uitgebreider liberaliseren. Enkele landen namen inderdaad het initiatief om vrijhandel zo snel mogelijk in de praktijk om te zetten. In 2000 startten gesprekken tussen Marokko, Tunesië, Egypte en Jordanië hetgeen uitmondde in het Agadir Akkoord van februari 2004. Het Agadir Akkoord bouwt verder op de Associatie Akkoorden van deze landen met de Europese Unie en nodigt alle andere Mediterrane Partnerlanden van de EU uit om zich aan te sluiten, wat uiteraard sterk aangemoedigd wordt door de EU, ook financieel met een speciaal budget van 4 miljoen euro.²⁸

Wat landbouwliberalisering betreft, volgt Agadir het GAFTA Akkoord en voor diensten steunt het op de WTO engagementen van deze 4 landen. Wat wel baanbrekend is, dat de Agadir-landen de *Pan Europese Regels van Oorsprong* aannamen, wat diagonale accumulatie van toegevoegde waarde mogelijk maakt.²⁹ Harmonisatie van de regelgeving voor Certificaten van Oorsprong vergemakkelijkt handel aanzienlijk en is een verdere stap in de richting van een Euro-Med Vrijhandelszone.

3. Gulf Cooperation Council

Het meest succesvolle intra-Arabisch akkoord tot nu toe is dat tussen de 6 leden van de Gulf Cooperation Council (GCC).³⁰ Zij installeerden een douane-unie op 1 januari 2003 – met een gemeenschappelijk extern tarief van 5% - harmoniseerden invoerrechten en plannen een gemeenschappelijke munt.³¹ Nochtans hebben reeds 3 lidstaten deze douane-unie opzij geschoven voor het sluiten van vrijhandelsakkoorden met de VS. De GCC ondertekende een Coöperatie Akkoord met de EU in 1989, waarin beide partners hun engagement uitdrukten om te komen tot een vrijhandelszone. Onderhandelingen liepen opmerkelijk traag en moeizaam en duren nog steeds verder. Er wordt geopperd door EU dat een akkoord voor het einde van dit jaar zou mogelijk zijn, maar er blijft onenigheid over Europese politieke eisen en het thema mensenrechten in de akkoorden.³²

²⁸ Péridy, Nicolas: "Toward a Pan Arab Free Trade Area: Assessing trade potential effects of the Agadir Agreement", *The Developing Economies*, September 2005,

²⁹ Lawrence, Robert: "A US-Middle East Free trade agreement: A circle of opportunities?", p. 51-2.

³⁰ De 6 lidstaten van de Gulf Cooperation Council zijn: Bahrein, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten.

³¹ Momani, Bessma: "A Middle East Free Trade Area", p. 1690.

³² Middle East Online: "GCC rejects strings to EU free trade deal", 10 juni 2008. <http://www.middle-east-online.com/english/?id=26374>

2.Ontwikkelingen in intra-Arabische handel

MONA landen zijn er om beroemd bijzonder weinig onderling handel te voeren, of anderzijds enigszins economisch geïntegreerd te zijn. Meerdere studies toonden aan dat zowel intra-Arabische handel als Arabische handel met andere werelddelen opvallend laag is.³³ Het valt zelfs op dat intra-regionale handel tussen landen met zowel gelijkaardige factorbeschikbaarheden, zoals de EU, als met verschillende factorbeschikbaarheden, zoals de NAFTA, steeds hoger is dan de intra-Arabische handel.³⁴ Onderstaande tabel geeft een overzicht van de ratio intra-Arabische handel over extra-Arabische handel voor 1996, 2000 en 2006.

Tabel 2: Evolutie intra-Arabische en extra-Arabische handel voor 1996-2006

in miljoen USD	1996			2000			2006		
	intra-Arab.handel	extra-Arab.handel	ratio intra over extra in %	intra-Arab.handel	Extra-Arab.handel	ratio intra over extra in %	Intra-Arab.handel	Extra-Arab.handel	ratio intra over extra in %
Jordanië	1.713	13.015	13,16	1701	6.601	25,76	5871	8424	69,69
VAE	3.196	114.791	2,78	3932	82.370	4,77	14728	165559	8,90
Bahrein	909	13.646	6,66	930	11.255	8,26	5458	15976	34,16
Tunesië	1.001	20.730	4,83	1098	16.279	6,74	2522	19490	12,94
Algerije	478	33.900	1,41	477	33.726	1,41	1802	63819	2,82
Saudi-Arabië	7.884	130.273	6,05	7979	109.874	7,26	32577	238789	13,64
Sudan	584	8.694	6,72	607	4.253	14,26	2354	7762	30,33
Syrië	1.215	15.341	7,92	1194	9.770	12,23	3228	12745	25,33
Somalië	209	950	21,99	210	450	46,68	639	588	108,58
Irak	614	25.762	2,38	987	27.922	3,53	9810	29910	32,80
Oman	2.031	18.207	11,16	2974	17.320	17,17	5382	25780	20,88
Qatar	680	16.333	4,16	1175	15.609	7,53	3374	29849	11,30
Kuweit	1.394	30.897	4,51	1507	28.476	5,29	4286	67007	6,40
Libanon	1.273	10.464	12,16	1094	7.159	15,29	2439	9858	24,74
Libië	904	21.324	4,24	982	17.880	5,49	1924	42825	4,49
Egypte	1.009	38.071	2,65	2058	21.165	9,72	5643	33582	16,80
Marokko	1.177	30.420	3,87	1688	19.239	8,77	3205	20955	15,29
Mauretanië	40	1.768	2,25	37	818	4,48	127	1715	7,42
Yemen	577	7.494	7,70	1131	6.712	16,85	2761	8139	33,92
TOTAAL	26.887	552.081	4,87	31759	436.879	7,27	108129	802771	13,47

Bron: Arab Monetary Fund

Ondanks de slechte betrouwbaarheid van de cijfers – zij zijn vaak lager dan de cijfers van WTO/Unctad en soms niet coherent – geven zij wel een ruwe indicatie van de evolutie van de intra-Arabische handel. Volgens het AMF was de ratio interne over externe handel voor dezelfde 19 landen 9,79% in 1990 en 9,39% in 1995. De ratio lijkt dus voor de laatste twee decennia rond 10% te schommelen.

³³Lawrence, Robert: “US Middle East Free Trade Agreement, A circle of opportunities?”, p. 29.

³⁴Al Atrash, Hassan & Yousef, Tarik: “Intra-Arab trade: Is it too little?”, IMF Working Paper, Middle East Department, 2000, p. 6, www.imf.org

Belangrijk is dat MONA – staten kunnen onderverdeeld worden in 3 sub-regionale groepen, waarbinnen onderlinge handel steeds groter is dan tussen de volledige regio:

- Maghreb landen (Algerije, Libië, Mauretanië, Marokko, Tunesië)
- Mashreq landen (Egypte, Jordanië, Libanon, Syrië en Sudan)
- Golf Cooperation Council (GCC) landen

Handelsintensiteiten berekend door Bolbol & Fatheldin voor 2003 zijn het grootst binnen de Mashreq landen, dan de GCC landen en tot slot de Maghreb Unie landen. Mashreq landen vertegenwoordigen daarom het best “natuurlijke handelspartners”.³⁵

3. Verklarende factoren voor lage handelsbetrekkingen

(1) De meest gegeven reden voor de lage intra-Arabische handel is dat deze landen gekenmerkt zijn door onderlinge *lage productcomplimentariteit*. MONA landen beschikken vaak over gelijkaardige productiefactoren, rijkdommen (olie, fosfaten, landbouwproducten) en productie-structuren. Wat betekent dat elk land lage comparatieve voordelen bezit ten opzichte van zijn buur. Anderzijds, zijn er evenmin weinig mogelijkheden tot handel op basis van productdifferentiatie, omdat export gewoonlijk zeer weinig gediversifieerd is. Intra-Arabische handel lijkt daarom, volgens Al Atrash & Yousef, niet gemakkelijk in te passen in één van de twee grote verklaringsmodellen voor internationale handel, het Heckscher-Ohlin model, of in het intra-industriemodel.³⁶

In een studie van Péridy worden deze stellingen bevestigd voor de 4 Agadir staten plus Algerije, een staat die vermoedelijk gauw het pact mee zal ondertekenen. Péridy berekende de sectorale samenstelling van intra-Agadir (plus Algerije) handel voor de periode 1998-2003. 66% bestaat uit primaire goederen en basis fabrikaten, waarvan de belangrijkste goederen natuurlijk gas en basis chemicaliën zijn. Consumptiegoederen zijn goed voor slechts 11%, in hoofdzaak farmaceutische producten (export door Jordanië) en geconserveerd fruit (Jordanië, Marokko en Egypte). 13% van de handel is in gemengde producten zoals petroleum derivaten en 10% zijn intermediaire goederen (plastiek, rubber, garen).³⁷

Een opvallende vaststelling is dat deze sectorale samenstelling aanzienlijk verschilt tussen intra-Agadir en extra-Agadir handel, i.e. belangrijkste handelspartners, de VS en de EU.

³⁵ Bolbol, Ali A. & Fatheldin Ayten M. : “Intra-Arab exports and direct investment”, p. 9.

³⁶ Al Atrash, Hassan & Yousef, Tarik: “Intra-Arab trade: Is it too little?”, p. 9.

³⁷ Péridy, Nicolas: “Toward a Pan Arab Free Trade Area: Assessing trade potential effects of the Agadir Agreement”, *The Developing Economies*, September 2005, p. 333.

Industriële goederen worden in de eerste plaats extra-regionaal verhandeld, in het bijzonder textiel en kledij, dat nauwelijks regionaal verhandeld wordt maar een belangrijk component vormt voor handel met de VS/EU. Ook van de meeste andere consumptie industriegoederen is de intra-Arabische component minimaal. Primaire goederen vormen wel een hoofdbestanddeel van intra-regionale handel, in het bijzonder natuurlijk gas, ruwe olie en basis anorganische chemicaliën.

Deze sectoriële opsplitsing in intra en extra-regionale handel zou kunnen verklaard worden door het gebrek aan handelscomplementariteit tussen deze landen. Meeste MONA landen specialiseren inderdaad in dezelfde industriële goederen (vooral kledij) en hebben een gezamenlijk comparatief nadeel in machinerie, telecommunicatie en elektrische apparatuur...³⁸ Péridy berekende een Index van handelscomplementariteit voor de 4 Agadir landen plus Algerije voor hun onderlinge handel, en handel met belangrijkste partners: EU, VS en de Golfstaten. Onderstaande tabel is een overname van zijn resultaten.

Tabel 3: Index van handelscomplementariteiten voor geselecteerde landen voor de periode 1998-2002 (jaarlijks gemiddelden)

Van/naar	Algerije	Marokko	Tunesië	Egypte	Jordanië	EU	VS	Golfstaten
Algerije	-	0.165	0.110	0.100	0.200	0.125	0.153	0.152
Marokko	0.239	-	0.308	0.253	0.294	0.316	0.319	0.283
Tunesië	0.285	0.359	-	0.317	0.370	0.363	0.367	0.376
Egypte	0.322	0.488	0.434	-	0.517	0.404	0.387	0.462
Jordanië	0.397	0.357	0.369	0.423	-	0.420	0.344	0.285
EU	0.680	0.634	0.658	0.722	0.704	-	-	-
VS	0.619	0.593	0.584	0.691	0.601	-	-	-
Golfstaten	0.095	0.221	0.164	0.137	0.251	-	-	-

Bron: Péridy, Nicolas: "Toward a Pan Arab Free Trade Area", p. 336.

De index neemt de waarde 1 aan wanneer de importbehoefte van land j overeenstemmen met het exportaanbod van land i , en de waarde 0 als de i 's export niet overeenstemmen met j 's importsamenstelling.³⁹ Het is opvallend dat complementariteit tussen Arabische staten onderling veel lager is dan met EU en VS. Van alle 5 landen heeft Algerije de laagste indices.

³⁸ Ibid. p. 334-5.

$$ITC = 1 - \frac{\sum_k \left| \frac{M_j^k}{M_j} - \frac{X_i^k}{X_i} \right|}{2}$$

³⁹ De gebruikte index met i als export-land, j import-land en k categorie goederen. Péridy, Nicolas: "Toward a Pan Arab Free Trade Area", p. 336.

Marokko en Tunesië hebben over het algemeen ook lage graden, Egypte en Jordanië, met een meer gediversifieerde handelsstructuur, tonen de hoogste graden van complementariteit. Lage complementariteit komt tot slot naar voor als één van de belangrijkste handelskostenvariabelen in Péridy's graviteitsvergelijking, naast grenseffecten.⁴⁰

Gegeven deze feiten, is er de verrassende vaststelling dat bijna 75% van GCC intra-Arabische handel met GCC staten is, 66% van intra-Arabische handel door Maghreb landen is met elkaar, en 35% van Mashreq intra-Arabisch handel is in de Mashreq. (Sub)regionale handel is dus juist het grootst onder die landen die de minste productcomplementariteit lijken te bezitten.⁴¹

(2) Een tweede verklaring voor lage intra-Arabische handel vormen de *enorme inkomensverschillen* tussen MONA staten, met verschillende consumptie- en productiestrategieën als gevolg. Rijkere landen zijn meer geneigd hoge kwaliteitsgoederen te importeren, die waarschijnlijk geproduceerd worden door geïndustrialiseerde staten. Hoewel inkomensdispariteit op zich geen handelsbelemmering hoeft te vormen, worden verschillen in per capita inkomen gekoppeld aan de homogene exportbasis van vele Arabische landen vaak genoemd als een obstakel voor intra-regionale handel.⁴²

(3) Tot slot, kunnen onderlinge *verschillen in economische-politiek strategie* lage handelsbetrekkingen verklaren. Marokko, Tunesië, Jordanië zijn landen die vrij snel structurele aanpassingsprogramma's startten en een markt-geëoriënteerd beleid voerden. Andere staten blijven tot vandaag gekenmerkt door zeer hoge staatinterventie en een zeker isolationisme, zoals Syrië en Libië.⁴³ Bijgevolg bestaan er aanzienlijke verschillen in gemiddelde toegepaste invoerrechten in de Arabische regio (zie Tabel 4). Met uitzondering van de GCC-landen blijven zij zeer hoog en dat geldt in het bijzonder voor de Maghreb landen (zowel landbouw als industriegoederen). Invoer van landbouwproducten blijft overal het zwaarst belast.

⁴⁰ Ibid. p. 340.

⁴¹ Bolbol, Ali A. & Fatheldin Ayten M. : "Intra-Arab exports and direct investment", p. 3.

⁴² Al Atrash, Hassan & Yousef, Tarik: "Intra-Arab trade: Is it too little?", p. 9.

⁴³ Ibid.

Tabel 4: Gemiddelde toegepaste tarieven voor geselecteerde Arabische landen

	alle prod.(%)	landbouw (%)	industrie (%)
Algerije	15.59	21.96	14.40
Tunesië	16.83	56.14	15.30
Marokko	12.70	30.14	11.41
Egypte	21.83	39.58	15.17
Syrië	22.94	24.31	22.72
Libanon	8.78	30.23	5.57
Jordanië	12.08	21.92	10.44
Israël	4.39	31.74	3.19
Saudi-Arabië	5.86	17.81	3.83
Oman	4.94	20.74	3.86
Qatar	4.11	8.12	3.86
VAE	4.77	18.02	3.86
Bahrein	4.98	21.53	3.84
Kuweit	3.70	2.92	3.83
VS	1.68	6.69	1.29
EU	1.07	9.30	0.49

Bron: ITC (WTO/Unctad) Market Acces Map

Daarnaast bestaan er tal van even belangrijke en structureel gewortelde Niet Tariffaire handelsbelemmeringen zoals: import/export vergunningsystemen, monopolie's van de publieke sector, vereisten om staatsburgers aan te nemen, zwakke systemen om contractnaleving af te dwingen, eigendomsbeperkingen op vreemdelingen, corruptie en red tape. Invoerrechten verlagen en Niet-Tariffaire Belemmeringen (NTB's) zouden met een andere politiek kunnen verholpen worden. Maar het volgen van deze andere politiek gebeurt niet zo gemakkelijk, onder meer omwille van historische redenen zoals de ingeslane koers in de jaren zestig en zeventig van import-substitutie en zelf-voorziening. Alle MONA staten, zowel markteconomieën met een relatief hoge graad van openheid en handelsliberalisering (zoals Jordanië) als relatief gesloten staten (zoals Syrië), zijn bovendien gekenmerkt door sterk autoritaire regimes,⁴⁴ hetgeen betekent dat regimes in eerste plaats gericht zijn op hun eigen voortbestaan en hervormingen daartegen afwegen. In dat geval is samenspel vereist van aanzienlijke interne en externe vraag naar liberalisering vooraleer effectieve hervormingen plaatsvinden, waarover meer in de case studies van deel 2.

⁴⁴ Momani, Bessma: "A Middle East Free Trade Area", p. 1691.

4. Is meer handel mogelijk?

Dat intra-Arabische handel beneden de verwachte internationale normen valt, suggereert dat er ruimte bestaat om handelsbelemmeringen te reduceren, bestaande handelsakkoorden effectiever te maken. Toch zijn de meeste auteurs pessimistisch over het potentieel voor hogere interne handel en dat omwille van fundamentele economische kenmerken: naast een zwakke productcomplementariteit hebben Arabische landen slechts een bescheiden comparatief voordeel voor onderlinge handel.

Bolbol & Fatheldin suggereren dat intra-Arabische exports kunnen stijgen op basis van hun comparatief voordeel. Zij berekenden de Balassa-index voor 14 landen; behalve in voedsel (Syrië en Sudan), brandstof (Algerije, Yemen, Syrië en GCC), bestaat er een bescheiden comparatief voordeel erts en metalen, chemicaliën, textiel en kledij. Men kan dan een ladder voorstellen van Arabische merchandise export producten met bovenaan de kapitaalintensieve chemicaliën, in het midden erts en metalen en onderaan de arbeidsintensieve textiel en kledij. De auteurs concluderen dat vrijere handel gebaseerd op deze verschillen in factorintensiteiten het aandeel intra-Arabische exports zou kunnen verhogen in deze product-categorieën, omdat zij relatief prijs-elastisch zijn en weinig handelsverlegging veroorzaken.⁴⁵

Een studie van Ekholm, Torstensson en Torstensson is minder optimistisch en wijst op de noodzaak om handelsstimulerende maatregelen voor intra-Arabische handel gepaard te laten gaan met het verwijderen van “binnenlandse verstoringen”. Hun onderzoek met een selectie van 6 landen, Egypte, Israël, Jordanië, Marokko, Tunesië en Turkije, concludeert dat handel in deze groep landen weinig gedetermineerd wordt door comparatieve voordelen. Coëfficiënten voor verschillen in kosten, technologische verschillen of de mogelijkheid tot schaal-economieën nemen zeer lage waarden aan, waardoor interne handel meer door andere factoren lijkt bepaald te worden dan comparatieve voordelen. Positieve welvaartseffecten als gevolg van efficiëntere allocatie van productiemiddelen als gevolg van handel op basis van comparatieve voordeel (en verschillende productiekosten) wordt dan onwaarschijnlijk. Maar een algemene liberalisering van deze economieën zou wel welvaartsverhogend kunnen zijn, ook als dat zou betekenen dat handelsstromen weinig wijzigen.⁴⁶

⁴⁵ Bolbol, Ali A. & Fatheldin Ayten M. : “Intra-Arab exports and direct investment”, p. 8-9.

⁴⁶ Ekholm, Karolina, Torstensson, Johan & Torstensson, Rasha: “Comparative advantage in the Middle East and North Africa”, *Applied Economics Letters*, 1997, 4.

Met betrekking tot de Agadir-landen, blijkt uit Péridy's studie van het handelspotentieel van het Agadir-Akkoord dat de actuele/potentiële handelsratios voor deze landen opmerkelijk hoog zijn. Actuele intra-Agadir handel komt vaak dichtbij de potentiële cijfers. Dit gegeven valt volgens Péridy's model in eerste instantie toe te schrijven aan het lage niveau van complementariteit enerzijds, en het lage BBP van deze landen anderzijds. Het potentieel van Agadir zou dan vooral liggen in het verlagen van handelskosten en –belemmeringen (grenseffecten) en het verbeteren van de kwaliteit van handelsreguleringen. De 4 Agadir-landen vormen samen een bevolking van 100 miljoen mensen. Een vrijhandelsakkoord, met eliminatie van grenseffecten en NTB's, zou bovendien deze staten met beperkte binnenlandse markten in staat kunnen stellen schaal-economieën te vormen en te zorgen voor meer regionale handel.⁴⁷

2.5 Kritische bemerkingen

1. Verschillen in VS en EU aanpak

1. Technisch economisch vs. beleids- en hervormingsgericht

De VS benadering in de promotie van vrijhandel valt te omschrijven als meer assertief en gericht op technische aspecten van de economische relaties, met nadruk op stijgende export en BDI. VS vrijhandelsakkoorden zijn dan ook veel inclusiever en omvatten naast industriegoederen ook landbouw, diensten en investeringen, hetgeen in de EU EMEA vrijhandelsakkoorden minimaal behandeld wordt. De EU 's aanpak, met de nadruk op drie luiken, is complexer, alomvattender en politiek getint, met expliciete verwijzingen naar de noodzaak van politieke en gerechtelijke hervormingen. Een VS–Midden Oosten vrijhandelszone zal daarom de minst directe grote effecten hebben op het binnenlandse, institutionele, politieke systeem van het partnerland,⁴⁸ in tegenstelling tot de EU die expliciet institutionele hervormingen en convergentie met de EU instituties en regelgevingen nastreeft.

Dit is van bijzonder belang in een regio gekenmerkt door sterk beperkte burgerlijke en politieke rechten, waar niet alleen economische stagnatie maar ook politieke immobiliteit in de eerste plaats geweten wordt aan een gebrek aan goed beheer en effectieve, efficiënte en transparante overheidsinstanties. Het past in dit kader dat de keuze van landen uit de

⁴⁷ Péridy, Nicolas: "Toward a Pan Arab Free Trade Area", p. 333, 343.

⁴⁸ Lawrence, Robert: "A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?", Policy analyses in international economics, 81, November 2006, p. 37. <http://bookstore.petersoninstitute.org/book-store/3969.html>

Arabische regio waarmee de VS een vrijhandelsakkoord sloot, precies die landen zijn waar instituties en regelgeving vooraf reeds het meest compatibel waren met een open markt en vrije handel (Jordanië, Marokko, Verenigde Arabische Emiraten, Bahrein, Oman).⁴⁹ Wat de VS deed was “het plukken van laag hangend fruit”.⁵⁰

2. *Bottom-up vs. top-down*

De EU en VS verschillen tevens in hun praktische, strategische benadering om te komen tot een grotere Arabische of Midden Oosten Vrijhandelszone. De VS werkt bottom-up terwijl de EU top-down werkt.⁵¹ De VS knoopt in de tijd verschillende bilaterale handelsrelaties aan met bereidwilligen en hoopt bilaterale akkoorden uiteindelijk te kunnen samensmelten in een omvattend regionaal akkoord. Deze tactiek veronderstelt impliciet dat alle kleine stukjes perfect in het groter geheel zullen inpassen. Uiteindelijk wordt deze benadering geconfronteerd met verschillen in verkregen bilaterale overeenkomsten en voordelen die partnerlanden niet gemakkelijk zullen laten afvlakken. Een samensmelting of egalisatie van deze overeenkomsten lijkt slechts haalbaar te zijn na nieuwe intense onderhandelingen.⁵²

De EU aan de andere kant, lanceerde haar Neighbourhood Policy met het lange termijn perspectief van een Euro-Mediterrane Vrijhandelszone die alle Partnerlanden omvat. Zij werkt en onderhandelt met alle Partners simultaan aan Actieplannen, Strategieplannen en Vooruitgangsrapporten. Een groot regionaal vrijhandelsakkoord met alle partnerlanden samen onderhandelen loopt het gevaar ofwel zeer zwak te zijn ofwel nooit tot afwerking te komen wegens te grote onderlinge verschillen (zoals de Free Trade Area of the Americas (FTAA) waarin de verschillen tussen de VS en Brazilië een grote rol spelen in het falen). Maar het ENP project dat gradueel relaties opbouwt en versterkt, en zich richt op meerdere terreinen loopt misschien minder dit risico.

De top-down strategie van de EU liet daarnaast 4 Partnerlanden (Egypte, Tunesië, Egypte en Jordanië) de mogelijkheid zich onderling te engageren in een vrijhandelsakkoord, het Agadir Akkoord. Dit Agadir initiatief werd onder meer gemotiveerd en versneld omdat het deze

⁴⁹ Ibid. p. 39.

⁵⁰ How will the US choices play out in the Middle East?, maart 2008, http://findarticles.com/p/articles/mi_m2742/is_387/ai_n25020049

⁵¹ Lawrence, Robert: “A US-Middle East trade agreement”, p. 39.

⁵² Ibid. p. 58.

landen toelaat hun onderhandelingspositie tegenover de EU te versterken en beter onderling te coördineren. Het kader waarin de VS werkt – de bilaterale onderhandelingen eerst en dan pas kijken wat mogelijk is op regionaal is – maakt het de Arabische landen zeer moeilijk om onderling een gezamenlijke onderhandelingspositie te bespreken. In de benadering van de VS is het niet duidelijk wie in aanmerking zal komen en mee in de boot zal willen stappen, noch wat de gemeenschappelijke voordelen van een dergelijke MEFTA precies zouden zijn. Dit verdeelt de Arabische landen.

3. Financiële steun voor structurele hervormingen

In de Amerikaanse benadering van economische integratie is er geen impliciete financiële en technische steun voor de structurele aanpassingen van de partnerlanden. Officiële ontwikkelingshulp gebeurt via USAid. Dit staat in contrast met de financiële programma's van de EU in het kader van het EMP en ENP ontworpen voor assistentie bij hervormingen. Het European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI) heeft een budget van 11,2 miljard € voor 7 jaar (2007-2013). Het vervangt het vroegere MEDA programma⁵³ dat financiële en technische steun bood aan de Mediterrane Partnerlanden om hun economieën aan te passen en voor te bereiden op een Mediterrane Vrijhandelszone. Europese financiële steun is “beleid gedreven” dat dient om de bilaterale ENP Akteplannen te implementeren.⁵⁴

2. De gevolgen van assymetrie tussen de partnerlanden

Assymetrie in BBP per capita, politieke en economische macht tussen de EU/VS en de Mediterrane Partnerlanden is zeer sterk. “Partnerschap” is daarom meer een doelstelling dan realiteit. Maar deze rethoriek creëert wel verwachten en het niet-ervullen van deze verwachtingen kan leiden tot frustratie.⁵⁵ De assymetrische verhouding tussen zowel EU-MONA als VS-MONA uit zich vooral in het zetten van prioriteiten en in nalatigheden.

- Een belangrijke kritiek op de EMP/ENP in dit opzicht is dat geen strategieën uiteengezet worden voor het bereiken van bepaalde hervormingsdoelen door de

⁵³ MEDA I (1995-1999) beschikte over 4,6 miljard euro, 3 maal meer dan het eerdere niveau van hulp aan deze landen, maar hiervan werd slechts 29% effectief besteed, omwille van complexe en moeilijke onderhandelingen. MEDA II (2000-2006) voorzag 5,35 miljard euro. Lawrence, Robert: “A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?”, p. 82.

⁵⁴ Canciani, Egidio, "European Financial Perspective and the European Neighbourhood and Partnership Instrument", Mediterranean Yearbook 2007, European Institute of the Mediterranean, Barcelona, Spain, 2007.

⁵⁵ Philippart, Eric: *The Euro-Mediterranean Partnership: Unique features, first results and future challenges*, CEPS Middle East & Euro-Med Project, Working Paper No. 10, 2003, p. 11.

Partnerlanden. Bepaalde acties of doelen worden slechts opgesomd in de ENP Actieplannen maar er worden geen strategieën opgesteld om bijvoorbeeld het verlies van publieke inkomsten door het opheffen van invoerrechten te compenseren, hoe het omgooien van industriële sectoren en de omscholing en transfer van arbeidskrachten naar sectoren met comparatief voordeel moet gebeuren.⁵⁶ De hulpfondsen voorzien onder MEDA in dit verband werden als verre van toereikend ingeschat om kosten van structurele aanpassingen op te vangen voor wanneer de negatieve gevolgen van de aanpassingen zich goed laten voelen na het in werking treden van de EMAA's ergens tussen 2010 en 2015.⁵⁷ De aanzienlijke verhoging onder de vorm van ENPI is op dat vlak een stap vooruit.

- Het lange verwaarlozen en uitstellen van liberalisatie van landbouwproducten
- Het nalaten om een precieze definiëring en uiteenzetting te geven van (eventueel tijdelijke) beschermings- en uitzonderingsmaatregelen op vrije handel voor de Partnerlanden.⁵⁸
- Het zeer vaag formuleren van de lange termijn perspectieven en voordelen dat een Partnerland tegemoet gaat bij het implementeren van de ENP Actieplannen, met andere woorden het nalaten om duidelijke, haalbare “incentives” te formuleren en toe te kennen bij het halen van bepaalde criteria.
- Top-down hervormingen, door autoritaire regimes, lopen het gevaar geen draagvlak kennen bij een (beperkt geletterde) bevolking. Dit betekent niet alleen dat dit echte economische integratie en ontwikkeling in de weg staat, het kan ook sociale en culturele destabilisatie als gevolg hebben.

3.Noord-Zuid vs. Zuid-Zuid economische integratie

Een mogelijk gevaar in het geval van Noord-Zuid vrijhandel zijn “hub-and-spoke effecten”, namelijk dat individuele landen meer verticaal gebonden worden aan een reeds geïntegreerd centrum door een serie van bilaterale vrijhandelsakkoorden. Dit verhindert een verdere horizontale integratie met de betrokken landen in een multilaterale vrijhandelsruimte.⁵⁹ In het geval van een “hub-and-spoke” relatie fungeert de VS of de EU, als “hub”, en exporteert producten en diensten van hogere toegevoegde waarde naar de “spaken”, de Arabische landen,

⁵⁶ - Zaafrane, Hafedh & Mahjoub Azzem: “The Euro-Mediterranean free trade zone”.

- Jones, Stephen & Emerson, Michael: “European Neighbourhood Policy in the Mashreq countries, enhancing prospects for reform”, CEPS Working Document No. 229, September 2005.

⁵⁷ Philippart, Eric: *The Euro-Mediterranean Partnership*, p. 8.

⁵⁸ Ibid. p. 6.

⁵⁹ Wippel, Steffen: “The Agadir agreement and open regionalism”, EuroMeSCo paper 45, september 2005, p. 6.

terwijl de laatsten in de eerste plaats onverwerkte primaire goederen naar de VS zouden exporteren. De voornaamste negatieve gevolgen voor de Arabische staten zijn dat dit systeem investeerders wegjaagt uit het Midden Oosten en het de intra-Arabische handel zou verlagen. Investeerders zouden immers verkiezen om te produceren vanuit de VS en taxvrij te exporteren naar de “spaken” omdat ze geen voordeel zien in het opzetten van bedrijven in het Midden-Oosten zelf, waar intra-regionale handel zeer laag blijft.⁶⁰

De “bottom-up” strategie van de VS is zeer gevoelig voor een dergelijk risico: het uitkiezen van haar partners, het sluiten van bilaterale akkoorden en stelselmatig opbouwen naar een regionaal vrijhandelsakkoord met de eerste bereidwilligen. De afzonderlijke, bilaterale, onderhandelingen vinden plaats volgens Amerikaans ritme en voorwaarden. Nieuwe partners hebben er alle belang bij de meest aantrekkelijke voorwaarden te bieden. Een VS-MEFTA regeling dat loopt volgens een “hub-and-spoke” patroon, zou daarom resulteren in een afmattende wedloop naar beneden onder de Arabische partnerstaten om het meest BDI aan te trekken.⁶¹ De reeds nu bestaande VS akkoorden met staten van het Midden-Oosten hebben grote onderlinge verschillen, zeker tussen Jordanië enerzijds en Marokko, Bahrein en Oman anderzijds. Terwijl het akkoord met Jordanië zeer rudimentair is, zijn de daarop volgende akkoorden veel dieper, met eveneens veel strengere Regels van Oorsprong. De Amerikaanse RvO laten in de regel enkel bilaterale accumulatie toe, voor alle vier landen. Enkel het Oman akkoord bepaalt dat de mogelijkheid van diagonale accumulatie moet onderzocht worden om de regionale integratie te bevorderen, hetgeen een eerste stap in de richting is om een “hub-and-spoke” MEFTA te tegen te gaan.⁶²

Wat Europa betreft, lieten de oorspronkelijke EMAA’s enkel bilaterale cumulatie van Regels van Oorsprong toe, maar de toekomstige Pan Euro Med Regels laten diagonale cumulatie toe. Het Agadir Akkoord op basis van diezelfde RvO voorziet de mogelijkheid “hub-and-spoke” te vermijden en zowel een zuid-zuid als noord-zuid integratie te ontwikkelen.

De voordelen van noord-zuid vrijhandel is in de eerste plaats dat het een efficiëntere allocatie van productiemiddelen in het zuidelijk partnerland zal teweegbrengen. In het geval van de

⁶⁰ Momani, Bessma: “A Middle East Free Trade Area: Economic interdependence and peace reconsidered”, *The World Economy*, 2007, p. 1692.

⁶¹ Ibid. p. 1693. Moore, Pete: “The newest Jordan: Free trade, peace and an ace in the hole”, *Middle East Report Online*, 26 juni, 2003.

⁶² Lawrence, Robert: “A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?”, p. 71.

Arabische landen schiet uitsluitend zuid-zuid handel hierin tekort gezien de factor van het comparatieve voordeel en verschillen in productiekosten slechts een kleine rol speelt in de verklaring van hun onderlinge handel.

3. Twee case-studies: Syrië en Jordanië

3.1 Verantwoording van keuze landen

In dit tweede deel worden de handelspolitieke en economische ontwikkeling van twee Mashreq landen, Jordanië en Syrië, van dichtbij bekeken. Jordanië valt binnen de MONA groep op als een land dat zich relatief vlug lijkt aan te passen aan de vereisten van een moderne markteconomie en al vlug meestapte in meerdere projecten voor het vrijmaken van handel. Syrië aan de andere kant valt op door zijn terughoudendheid om deze stappen te zetten en heeft de reputatie op wereldvlak tot de moeilijkste landen te behoren om handel mee te voeren. Telkens wordt gekeken wat de Amerikaanse, Europese en Arabische integratie schema's voor deze landen betekent.

3.2 Succesverhaal Jordanië ?

1.Korte politieke-economische context

“Jordanië is Jordanië en Palestina is Palestina”

Om de complexe context te kennen waarin de Jordaanse regering ageert en economische hervormingen doorvoert waarop de EU probeert vat te krijgen, wordt kort een beeld gegeven van Jordanië's recente geschiedenis. In de laatste 10 jaar trachtte het regime een Jordaanse nationale identiteit te scheppen die de meerderheid van etnisch Palestijnen omvat, zonder de aan de privileges te raken van haar traditionele machtsbasis van etnisch Trans-Jordaniërs, overwegend gesitueerd in het zuiden.⁶³ De Palestijnse kwestie bleef een centraal thema in de politiek van het Hashemitisch koningshuis, tot Israël en de VS in het Oslo vredesproces van 1993 de Palestijnse PLO erkende als legitieme gesprekspartner en deze rol niet langer opgenomen werd door Koning Husein. De eerste intifada viel samen met een ernstige binnenlandse economische crisis en beide factoren zorgden voor het begin van een radicale wending naar de eigen Jordaanse politiek. Een nationaal charter van 1991 stelde duidelijk: “Jordanië is Jordanië en Palestina is Palestina”.⁶⁴ Het regime startte op dit punt een Structureel Aanpassingsprogramma met het IMF en schonk het volk politieke en burgerlijke vrijheden. Er werden voor het eerst sinds 1967 parlementaire verkiezingen gehouden en er kwam relatief grote persvrijheid. Deze periode van nieuwe openheid en vrijheid duurde tot de

⁶³ Lynch, Marc: “No Jordan Option”, *Middle East Report Online*, 14 juni 2004.

⁶⁴ Zich verzettend tegen sterke Likud leider Ariel Sharon die de mening was toegedaan dat er geen Palestijnse staat meer hoefde gesticht te worden, omdat Jordanië er reeds een was.

ondertekening van het vredesakkoord met Israël in 1994, waarna de regering stappen terug begon te nemen.⁶⁵

De sociaal-economische gevolgen van het SAP van het IMF spelen een centrale rol in zowel de aanvankelijke opening van de maatschappij als in het terugschroeven ervan. De inkrimpingen van subsidies van voedsel en andere basisgoederen als brandstoffen, in de context van een economische crisis en devaluatie van de dinar, leidden tot wijdverspreid protest en rellen in plaatsen als Ma'an en Karak in het zuiden die traditioneel de machtsbasis vormen van het Hashemitisch regime. Het regime reageerde hierop met de eerder genoemde liberaliserings-maatregelen en liet een Nationaal Charter (1991) opstellen dat het liberaliseringsproces moest leiden. Vanaf 1994 werden democratische hervormingen terugschroefd. Er kwamen nieuwe restricties op de media, die de regering te vaak bekritiseerde en de normalisatie met Israël veroordeelde.⁶⁶

“Jordanië eerst”

Met de opvolging van koning Hussein door zijn zoon Abdallah in 1999 hoopte de bevolking op een verderzetting van democratisering. Koning Abdallah II ging inderdaad verder op de ingeslagen weg om Jordanië eerst te plaatsen, boven de regionale politiek van Palestina of oorlog in Irak, en plaatste zijn prioriteit binnen de binnenlandse politiek in het uitvoeren van economische liberalisering, voorafgaand aan democratisering. Daarin schenkt hij het grootste belang aan uitstekende relaties met de VS, met een vrijhandelsakkoord en grote sommen financiële hulp als concrete gevolgen.⁶⁷ De offers aan democratisering die hij terwijl bracht zijn onder meer het 7-tal doden en honderden gearresteerden bij het onderdrukken van steunbetogingen voor de Palestijnse tweede intifada en protestbetogingen tegen een oorlog in Irak, waarbij alweer in Ma'an hevige rellen uitbraken, de hevigste gevechten tussen burgers en het leger sinds de clashes met de PLO op Zwarte September in 1970.⁶⁸

⁶⁵ Ryan, Curtis: “Reform retreats amid Jordan’s political storms”, *Middle East Report Online*, 10 juni, 2005.

⁶⁶ International Crisis Group, Middle East Briefing, “The challenge of political reform: Jordanian democratisation and regional instability”, 8 oktober 2003, p. 4.

⁶⁷ Lynch, Marc: “No Jordan Option”.

⁶⁸ Schwedler, Jillian: “Don’t blink, Jordan’s democratic opening and closing”, *Middle East Report Online*, 3 juli 2002. Schwedler, Jillian: “Occupied Maan, Jordan’s closed military zone”, *Middle East Report Online*, 3 december 2002.

Koning Abdallah moest zich noodgedwongen in moeilijke bochten werken tegenover de Amerikaanse invasie van Irak in maart 2003 en de daarop volgende bezetting. Toen Jordanië neutraal was gebleven tijdens de Golfoorlog van 1990-1991, en hierbij in feite aan de kant van het Irak van Saddam Hussein stond, zette Washington financiële hulp stop. Dit keer kon koning Abdallah dit vermijden door een moeilijke evenwichtsoefening in anti-oorlogstaal en feitelijke logistieke steun aan het Amerikaans leger.

De grootste afbraak van de eerder gedane stappen naar democratische opening was het opschorten van het parlement gedurende 2 jaar (2001-2003) en het doorvoeren van honderden zwaar bekritiseerde “tijdelijke wetten” bij koninklijk besluit. Een aanzienlijk deel van deze wetgeving heeft betrekking op liberalisering van de economie, onder meer fundamentele wetten over monopolies, mededinging en investeringen. Andere “tijdelijk wetten” dammen persvrijheid en andere publieke vrijheden verder in, vooral gericht tegen de professionele organisaties.⁶⁹

“Economische liberalisering eerst”

Koning Abdallah ‘s prioriteit van economische liberalisering in de binnenlandse politiek en de terugval in politieke liberalisering maakt hem niet de meest populaire koning bij de Jordaniërs. De stad Ma’an symboliseert het wijdverbreide ongenoegen met het regime, sinds de protesten van de vroege jaren ‘90 en 2000. Ook de Jordaanse politieke elite is verdeeld over de plaats die democratisering in het hervormingsproces moet innemen. Terwijl sommigen het zien het als een bedreiging voor Jordanië’s stabiliteit en de nadruk leggen op snelle verbetering van de algemene levensstandaarden is het voor anderen juist de enige weg om lange-termijn veiligheid te garanderen.⁷⁰

Een voorval waarin de politieke elite zich duidelijk uitsprak tegen de prioriteit van economische liberalisering is de stem van wantrouwen in het parlement tegen de regering Badran in 2005. Een parlementaire meerderheid stemde de nieuw voorgestelde regering van premier Adnan Badran weg, omwille van de beperkte representativiteit maar vooral uit diep ongenoegen met de prioriteiten van het economisch team, dat verdere export-geleide groei en meer buitenlandse investeringen voorstond, ten nadele van sociale welvaart en

⁶⁹ International Crisis Group, Middle East Briefing, “The challenge of political reform: Jordanian democratisation and regional instability”, 8 oktober 2003.

⁷⁰ Ibid. p. 14.

inkomensverdeling. Dit is veelzeggend over de beperkte steun die Abdallah II geniet, gezien het parlement exact uit deze groepen bestond die het regime erin wilde. De kieswet is immers zodanig opgesteld dat het de landelijke districten met conservatieve etnische Trans-Jordaniërs oververtegenwoordigt ten nadele van de stedelijke etnisch Palestijnse of islamistische groepen. Landelijke conservatieven volgen regelmatig meer tribale affiliaties dan links-rechts politiek.⁷¹ Een nieuwe manier om zich van blijvende steun te verzekeren van traditionele steunpilaren is bijvoorbeeld door hen te laten delen in de winsten van de liberalisering. Zo hield de koning in 2005 aandelen van geprivatiseerde overheidsbedrijven aan gereduceerde prijs opzij voor oude en toenmalige leden van de veiligheidsdiensten. Met andere woorden, het regime heeft het moeilijk zich te verdedigen zelfs tegenover zijn eigen traditionele machtsbasis.⁷²

2. Van “Qualified Industrial Zones” naar een VS-Jordaanse vrijhandelsakkoord

Jordanië is relatief snel en samen met Egypte koploper, onder de Arabische landen, in het hervormen van haar handelspolitiek. Jordanië sloot een vrijhandelsakkoord met de VS in 2000, als eerste Arabisch land, en een Associatie Akkoord (AA) met de EU in 2002. Eerder nog in 1997, werd reeds een bijzonder handelsakkoord gesloten tussen Jordanië, Israël en de VS dat berust op het principe van vrede door handel en verstrengelde economische belangen.

Dit akkoord biedt toegang tot de VS-markt aan producten die vervaardigd zijn in Jordaanse Qualified Industrial Zones (QIZ) en hierbij voldoen aan specifieke regels van herkomst. 35% van de toegevoegde waarde moet lokale inputs bevatten, meer bepaald: 11,7% moet Jordaanse zijn, 7-8% Israëliësch en de rest mag bestaan uit een combinatie van de VS, Israël, Jordanië, de West Bank en Gaza.⁷³ Het vrijhandelsakkoord met de VS van 2000, op 6 maand onderhandeld en overeengekomen, bouwt verder op het succes van de QIZ en bepaalt dat exports moeten voldoen aan 35% binnenlandse toegevoegde waarde. De hoogste tarieven worden gradueel geëlimineerd binnen de 10 jaar. Tegen 2010-2011 wordt daarom het QIZ akkoord vervangen door de implementatie van het vrijhandelsakkoord voor geheel Jordanië.

⁷¹ Ryan, Curtis: “Reform retreats amid Jordan’s political storms”, *Middle East Report Online*, 10 juni, 2005.

⁷² Ibid.

⁷³ Moore, Pete: “The newest Jordan: Free trade, peace and an ace in the hole”, *Middle East Report Online*, 26 juni, 2003.

Deze QIZ zijn sindsdien een zwaartepunt en catalysator van de Jordaanse economie geworden..⁷⁴

Bijzonder aan het VS Vrijhandelsakkoord is dat het ruime aandacht schenkt aan intellectuele eigendomsrechten – zelfs strenger dan gevraagd wordt door de WTO – en bepalingen in de hoofdtekst zijn opgenomen met betrekking tot arbeid en milieu. De regels van herkomst zijn strenger dan in het Israël-VS vrijhandelsakkoord maar veel minder strict dan in de latere VS akkoorden met Marokko, Bahrein en Oman, zeker wat betreft kleding en textiel. Het akkoord omvat geen afspraken omtrent diensten, investeringen, handelsvergemakkelijkende reguleringen (behalve over intellectuele eigendom), NTB's, transparantie en financiële of technische steun aan de Jordaanse regering.⁷⁵

In 2004 sprak Jordanië met Israël af hun gezamenlijk akkoord over vrije handel te herbekijken en volledig vrije handel in beide richtingen in het vooruitzicht te stellen voor 2010. Dit aangepaste akkoord zou hen in staat stellen regels van RvO te combineren en Jordaans-Israëlische co-geproduceerde goederen taxvrij te exporteren naar de EU. Op die manier zal dit nieuwe akkoord de eerder gemaakte afspraken met de VS weerspiegelen over dergelijke co-producties uit QIZ's.⁷⁶

De deelname van Jordanië (samen met Marokko, Israël en Egypte) in juli 2006 in het nieuwe Pan-Euro-Mediterrane Protocol van Herkomst vormt een zeer belangrijke stap in het vergemakkelijken van handel. Een akkoord met de EU over liberalisering van handel in landbouwproducten en verwerkte landbouwartikelen trad in werking in 2006. Sinds 2006, zijn er gesprekken van start gegaan met de EU over diensten en “establishment”, en het opzetten van een instrument om handelsgeschillen te beslechten.⁷⁷ Wat betreft zuid-zuid integratie, heeft Jordanië zich geëngageerd in de GAFTA in 1997 en ondertekende het Agadir Akkoord voor vrije handel in 2003 samen met Egypte, Marokko en Tunesië. In 2006, sloot Jordanië een vrijhandelsakkoord met de Golf Cooperation Council (GCC), over liberalisering van landbouwproducten en beweging van personen en diensten, bank en verzekeringen.

⁷⁴ In 2004 werd een gelijkaardig QIZ akkoord gesloten met Egypte over het oprichten van 3 Egyptische Qualified Zones.

⁷⁵ Lawrence, Robert: “A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?”, p. 64-7.

⁷⁶ Economic review of the ENP countries, 2005, p. 77.

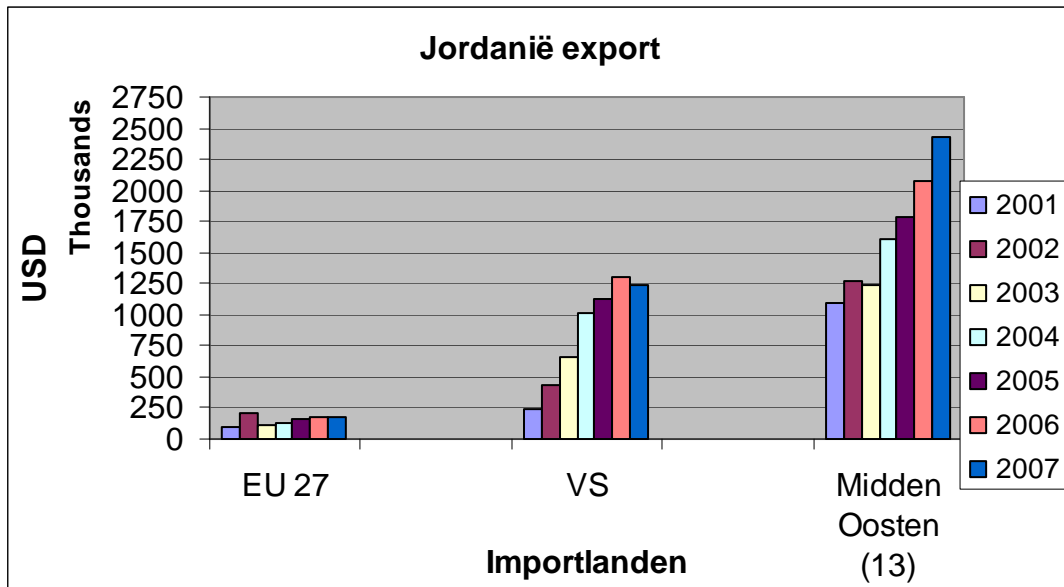
⁷⁷ Economic review of the ENP countries, 2007, p. 30, p. 112-121.

3.Economische impact van vrijhandelsakkoorden

1.Exportsucces

Als gevolg van de VS en EU Vrijhandelsakkoorden stegen Jordanië's exports spectaculair in het laatste decennium.

Figuur 2: Export Jordanië volgens belangrijkste handelspartners

Bron: International Trade Centre (WTO/Unctad)

Jordanië's twee grootste exportmarkten zijn de VS en Irak.⁷⁸ Jordaans export naar de VS van 20 miljoen dollar in 1999 naar 1,240,769 miljoen dollar in 2007.⁷⁹ De vrijhandelsakkoorden met de VS en de EU maakten van Jordanië een zeer aantrekkelijke doorgang voor taxvrije toegang tot deze markten, vooral voor Aziatische investeerders.⁸⁰

Deze positieve cijfers worden gecompenseerd door felle kritiek dat de QIZ de Jordaniërs minder opbrengt dan de buitenlandse investeerders in deze zones:

- Meer dan 80 % van de bedrijven gevestigd in de 12 QIZ waren Zuid- Aziatische producenten van textiel en bagage in 2003.
- Het minimumloon van 3,5 dollar per dag werd niet gerespecteerd

⁷⁸ De 13 landen zijn Irak, Saudi-Arabië, VAE, Syrië, Israël, Libanon, Bahrein, Kuwait, Qatar, Yemen, Oman, Turkije en Iran.

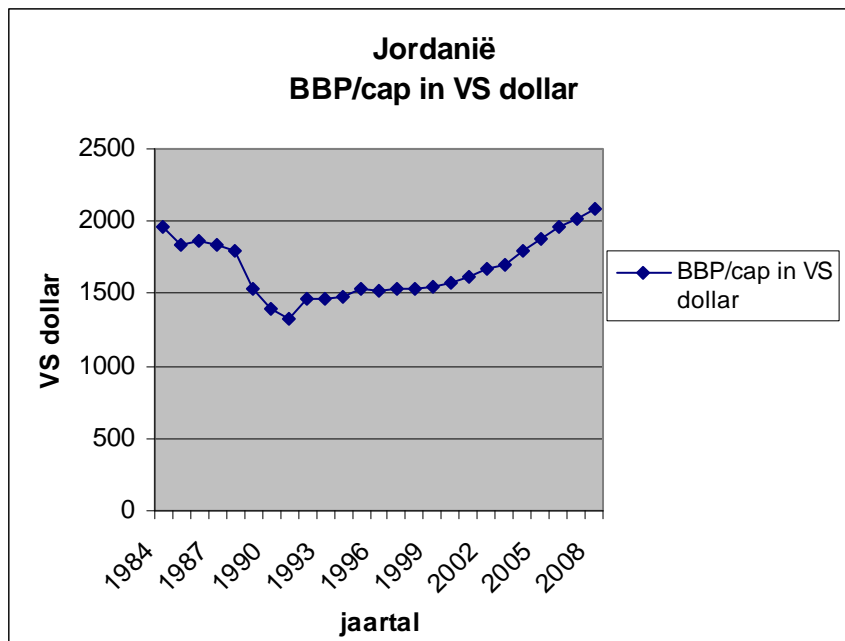
⁷⁹ Moore, Pete: "The newest Jordan: Free trade, peace and an ace in the hole", *Middle East Report Online*, 26 juni, 2003.

⁸⁰ European Neighbourhood Policy: Economic review of the ENP countries, European Commission, European Economy, Occasional Papers, No. 18, Brussels, 2005, p. 73-81.

- Tot 2003, was de helft van de werknemers buitenlands
- De werkomstandigheden zijn negatief, ondanks de geprezen stipuleringen rond arbeid in het Vrijhandelsakkoord
- Tevens blijkt dat achterliggende politieke bedoeling van de QIZ evenmin succes heeft. De poging om het vredesakkoord met Israël (1995) door handel te bestendigen faalde gezien de meerderheid van de Jordaniërs nog steeds normalisatie met Israël verwerpt en eerst een alomvattende politieke oplossing vraagt.⁸¹

Wat daarnaast het exportsucces relativeert is dat het BBP per capita sinds 1984 ongeveer op hetzelfde niveau is gebleven, omwille van de crisis van de jaren '80 (zie figuur 3). Sinds 2001 is er een hoge groei van het BBP per capita, met 5,8% in 2007. Deze sterke groei weerspiegelt een sterke binnenlandse vraag, gefinancierd door vooral grote privé kapitaalinstroom. De Totale Factorproductiviteit (TFP) in de Jordaanse economie steeg sterk met een gemiddelde van 2,5 % voor de periode 2001-2006.⁸²

Figuur 3: Jordanië: BBP per capita (constante prijzen)

Bron: IMF World Economic Outlook Database (schattingen vanaf 2007)

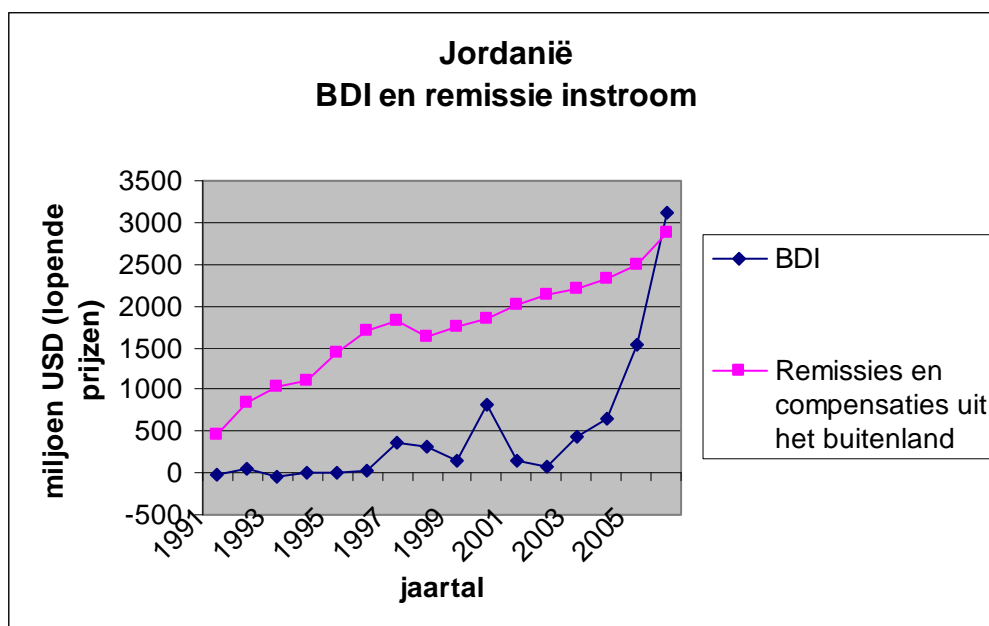
2. Macro-economische stabiliteit

⁸¹ Moore, Pete: "The newest Jordan: Free trade, peace and an ace in the hole".

⁸² European Neighbourhood Policy: Economic review of the ENP countries, European Commission, European Economy, Occasional Papers, No. 30, Brussels, 2007, p. 112-121.

Met vaste wisselkoersen⁸³ en vrij kapitaalverkeer, is fiscale politiek het belangrijkste instrument om naar macro-economische stabiliteit te streven. Stabiliteit betekent voor Jordanië in de eerste plaats het reduceren van de tekorten op de lopende rekening en meer gediversifieerd exporteren om de begroting in evenwicht te kunnen brengen en de overheidsschuld gradueel af te bouwen. Jordanië is hierbij nog steeds te veel afhankelijk van buitenlandse steun en de instroom van deviezen door Jordaniërs in het buitenland. (zie figuur 4). De extreem hoge BDI stroom van 2006 heeft te maken met privatisering van bank en telecom en valt waarschijnlijk terug naar 10% van het BBP.⁸⁴

Figuur 4: Jordanië's afhankelijkheid van remissie instroom

Bron: Unctad FDI Statistics en World Bank

De Jordaanse economie blijft erg kwetsbaar voor externe schokken en zal het waarschijnlijk slechter beginnen doen op korte termijn als de hervormende fiscale politiek niet doorgezet en gestabiliseerd wordt en er geen verdere structurele hervormingen plaatsvinden, zoals privatisering en maatregelen om het investeringsklimaat te verbeteren.⁸⁵

- Inflatie begon te stijgen in 2006 (na een gemiddelde van 2,4% over 2001-2005) als gevolg van hogere import- en brandstofprijzen en een zeer hoge liquiditeit, hetgeen

⁸³ De Jordaanse dinar is de facto gebonden aan de US dollar (1 US \$ = 0,709 JOD)

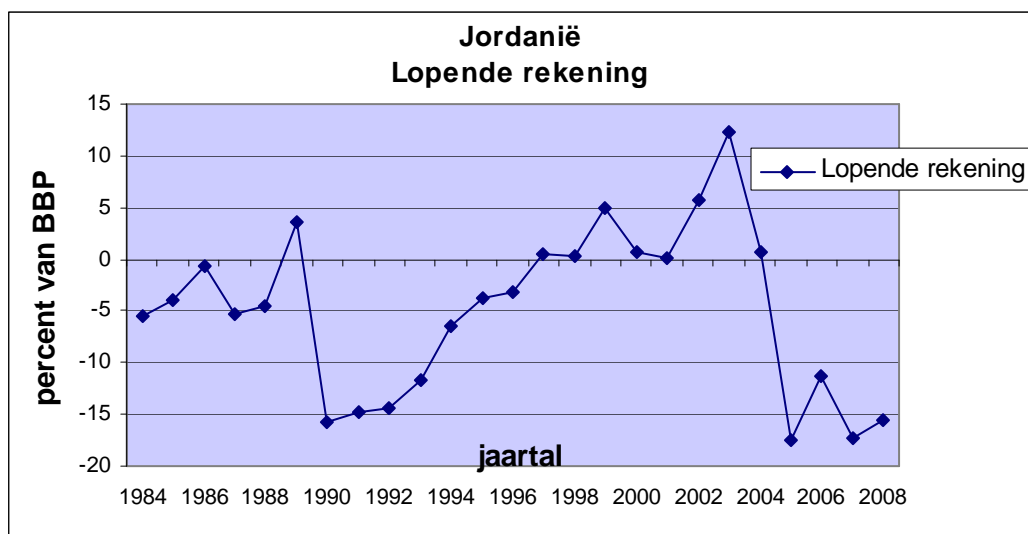
⁸⁴ European Neighbourhood Policy: Economic review of the ENP countries, 2007, p. 112-121.

⁸⁵ Progress Report Jordan, Commission of the European Communities, 3 april 2008.

binnenlandse kredietverlening, consumptie en import de hoogte in jaagde.⁸⁶ Het IMF schat de inflatie voor 2008 op 10,8%.

- De werkloosheidscijfers schommelen officieel rond 13% waarvan ongeveer 30 % jongeren.
- De overheidsschuld is tussen 2002 en 2004 gedaald van 100% van het BBP naar 70%.⁸⁷ De combinatie van een hoge overheidsschuld en een begrotingstekort is een probleem. Het begrotingstekort in 2004 bedroeg 3,4% van het BBP, dankzij buitenlandse hulp (13% van het BBP) en hogere belastingsinkomsten, in het bijzonder door de hogere heffing van een verkoop/omzetbelasting (general sales tax) en een verbeterde fiscale administratie.⁸⁸
- Jordanië kampt met een sterk negatieve handelsbalans en tekorten op de lopende rekening. De lopende rekening bedroeg een tekort van -17% van het BBP in 2005 en kende een bescheiden terugval in 2006 en 2007. (zie figuur 5). De tekorten zullen waarschijnlijk in de nabije toekomst terug kleiner worden wegens het succes van het vrijhandelsakkoord met de VS en een stabiele sterke regionale vraag.⁸⁹

Figuur 5: Jordanië: Lopende rekening

Bron: IMF World Economic Outlook

Jordanië blijft te sterk afhankelijk van onstabiele bronnen: de grote bedragen aan buitenlandse hulp (10% in 2004) en overdrachten van deviezen door Jordaniërs in het buitenland (17% in

⁸⁶ European Neighbourhood Policy: Economic review of the ENP countries, 2007, p. 112-121.

⁸⁷ European Neighbourhood Policy: Economic review of the ENP countries, European Commission, European Economy, Occasional Papers, No. 30, Brussels, 2007, p. 24 -38.

⁸⁸ Economic review of the ENP countries, 2005.

⁸⁹ Ibid. p. 114-5., WTO WEO.

2004, 20% in 2006). Meer duurzame bronnen zijn nodig om de lopende rekening en handelsbalans in evenwicht te brengen. Het terugdringen van de overheidsschuld en het begrotingstekort is voor Jordanië en vele MENA landen nauw verbonden met hun inspanningen om hun fiscaal systeem en administratie te hervormen en begrotingen beter te beheren.

3. Structurele aanpassing en inkomensdistributie

Een recente studie van het Jordaanse Center for Strategic Studies onderzocht de effecten van structurele aanpassing en economische hervormingen door de lens van inkomensverdeling voor de periode 2002-2006. Impact werd gemeten door veranderingen in levensstandaarden en het aandeel in de BBP groei van de bevolking opgedeeld in tien consumptiegroepen. Bij een jaarlijks gemiddelde groei van 6% is de Gini coëfficiënt nauwelijks verbeterd (van 0.379 in 1997 naar 0.355 in 2006). Het aantal families behorende tot de rijkste groepen is gedaald en het aantal arme families gestegen. De middenklasse groepen werden het meest getroffen door lage lonen. Zij verhoogden hun afhankelijkheid van alternatieve bronnen van inkomen zoals remissies uit het buitenland en zelf-tewerkstelling.⁹⁰

De auteurs suggereren dat ongelijkheid in werkelijkheid gestegen kan zijn onder het “nieuwe sociale contract” en dan wel door het wegnemen van sociale bescherming en subsidies voor een groot aantal Jordaniërs, dalende kansen op werk en het invoeren van een niet-progressief belastingssysteem. De regering introduceerde een algemene Omzet/Verkoop tax dat een vast bedrag int en alle consumenten betreft, hetgeen geen redistributieve functie heeft, in tegenstelling tot een progressieve inkomensbelasting. De eerste tax is goed voor een kwart van de overheidsinkomsten, de tweede slechts voor 6,6%.⁹¹ Zij maken zich daarom zorgen dat tegenover stijgende inflatie en verdwijnende subsidies het beschikbaar inkomen voor heel wat gezinnen verder zal afnemen. Zij stellen daarom een beleid voor dat een alomvattend plan voor ontwikkeling voorschrijft, ook voor armoede-reductie, waarvoor nu nog te veel gerekend wordt op een “trickle-down effect”.⁹²

⁹⁰ Saif, Ibrahim & Tabbaa, Yasmeen: “Economic growth, income distribution and the middle class in Jordan (2002-2006), CSS Papers, Center for Strategic Studies, University of Jordan, Juni 2008, p. 3.

⁹¹ Ibid. p. 8.

⁹² Ibid. p. 22.

4.Conclusie

Door een zelfzekere liberaliseringspolitiek is Jordanië erin geslaagd om internationale aandacht en investeringen te trekken. Jordanië staat bekend als een van de meest open, toegankelijke en democratische economieën in de Arabische regio. Het VS Vrijhandelsakkoord zorgde voor een onverwachte eigen dynamiek en de exportcijfers zijn een groot succes. Tegelijk streeft het land, sinds eind jaren '80 in een hervormingsproces, naar macro-economische stabiliteit. Moeilijke hervormingen als afschaffing van subsidies van brandstof van consumptiegoederen zorgden in het verleden voor wijdverspreide protesten. Met een groter wordende groep armen en kleiner wordende groep rijken, is inkomenspolitiek en een gerichte armoedereductiestrategie een belangrijk aandachtspunt. Het is duidelijk dat er een grote groep gevoelig is voor de negatieve gevolgen van structurele veranderingen en dat hierop, met bijkomende politieke regionale factoren als Palestina of Irak, snel massaal kan gereageerd worden. Het is daarom een van de uitdagingen voor Jordanië om de positieve welvaartseffecten van economische liberalisering sterker voelbaar te maken voor Jordaniërs, in het bijzonder in de Qualified Industrial Zones.

Jordanië's export naar het Midden Oosten stijgt in de laatste tien jaar even opmerkelijk als naar de VS. De pioniersrol die Jordanië opnam in Arabische economische integratie zal waarschijnlijk verder uitgebouwd worden. Europa's handelsrelatie met Jordanië kan versterkt worden door na de landbouwsector ook de dienstensector, goed voor 70% van Jordanië's BBP, verder uit te bouwen in haar Associatie Akkoord. Als de mindere handelspartner met Jordanië in vergelijking met de VS kan Europa zich hier bovendien voluit profileren ten opzichte van de VS in haar politieke-sociale rol als promotor van economische en politieke liberalisatie. De EU kan haar eigen ENP beleid versterken en verbeteren door haar Actieplan sterker te maken door strategieën voor hervormingen te specificeren in plaats van het louter opsommen van doelen. Het duidelijk bepalen van te verwachte voordelen voor Jordanië van een samenwerking met de EU is een ander punt. Tot slot, biedt het ENP institutionele kader de mogelijkheid om het maatschappelijk draagvlak van voorgestelde hervormingen te verbreden, onder meer door nauwere transnationale samenwerking tussen beide civil societies.

3.3 Hervormingen en liberalisering in Syrië

1.Externe determinanten van liberalisering

Syrië's economie bevindt zich in een overgangsfase tussen een centrale planningseconomie en een markteconomie. Het 10^e vijfjarenplan van president Bashar al Asad (2006-2010) moet deze overgang in goede banen leiden. Er is sprake van hervormingen sinds de jaren '70 zonder veel feitelijke veranderingen, maar een drietal externe factoren spelen een rol in het recent versnellen van het hervormingsproces: regionale ontwikkelingen en regionale economische integratie, Amerikaanse dreigingen en het Europese Partnerschap project.

Het probleem met Israël en Libanon

Israël/Palestina speelt een essentiële rol in Jordanië's politiek maar in het geval van Syrië weegt deze factor nog sterker. Sinds de jaren '30 is de kwestie Palestina en het herstel van Arabische rechten de bepalende factor in Syrië's politieke ethos en verklaart het vele zetten in haar nationale, regionale en internationale politiek. Het existentieel belang dat Syrië hecht aan de strijd tegen het zionistische Israël heeft te maken met het feit dat Israël's grondgebied behoort tot het historische "groter Syrië" (Bilad al-Sham) en dat Israël nog steeds Syrisch gebied, de Golan hoogte, bezet sinds 1967. Daarenboven mist Syrië de demografische sterkte van Egypte en de natuurlijke rijkdommen van Irak, waardoor het in haar zelf-gepercipieerde rol als Arabisch leider steeds zoekt naar partners.

Deze strijd voor herstel van Syrische en Arabische rechten betekent niet dat wijlen president Hafez al Asad en zijn opvolger en zoon Bashar al Asad (2000)⁹³ niet oprecht streefden naar een regeling met Israël voor vrede en normalisatie, zij het volgens de stricte criteria van "land voor vrede" in een pan-Arabische regionale benadering. De vredesakkoorden van Jordanië (1995) en het Oslo vredesproces met de PLO gingen daarbij in tegen Hafez al Asad's opvatting dat deze kwestie regionaal moest opgelost worden. Voorstellen van economische integratie tussen Israël en het Midden Oosten zijn daarom niet aan Syrië besteed vooraleer een formeel en alomvattend vredesakkoord met Israël gesloten is. Ook in een post-vredesakkoord situatie zou Syrië, volgens Melhem, Israël blijven zien als haar strategisch tegenstander in de

⁹³ Syrië wordt geleid door de Arabisch Socialistische Baath-partij en de Asads sinds 1970. De Asad familie behoort tot de religieuze twaalfde shi'itische minderheid van de Alawieten. Veiligheidsdiensten en de gewapende macht hebben een disproportioneel deel Alawieten in hun rangen, maar het regime zelf heeft geen sectarische agenda en is uitgesproken Syrisch Arabisch. De Alawieten zijn verder politiek heterogeen en worden niet behandeld als een geprivilegieerde minderheid. Melhem, Hisham: "Syria between two transitions", *Middle East Report*, nr. 203, spring 1997.

strijd voor het hart en het geld van de Libanezen, Jordaniërs en Palestijnen. Op die manier zetten vorderende vredesonderhandelingen het regime in feite onder druk om meer vaart te zetten achter binnenlandse economische liberalisering voor hogere groei en ontwikkeling.⁹⁴

Een tweede punt dat bijdraagt tot recente liberalisering is de dreigende regionale isolatie waarin Syrië zich terugvindt als gevolg van haar controversiële, complexe rol en inmenging in Libanese politiek. Syrië bleef militair aanwezig in Libanon ook na de Israëlische terugtrekking in 2000 en kende vervolgens haar eigen vernederende uittocht uit Libanon in 2005. Na de moord op voormalig Libanees premier Rafiq Hariri in maart 2005, waarin Syrië vermoedelijk een rol speelde volgens VN onderzoeksrapporten, moest Syrië zich terugtrekken in reactie op internationale druk en het massale Libanees publiek protest. Bij de ontmoeting van president al Assad en Libanees president Michel Suleyman in Parijs op 12 juli 2008 werd voor het eerst sinds hun onafhankelijkheid een normalisering van de relaties tussen de twee landen met opening van ambassades vooropgesteld.⁹⁵

Amerikaanse economische sancties en militaire dreiging

In het kader van de Amerikaanse post-11 september “war on terror” voerden de Bush-regeringen een politiek agressieve beleid dat economische sancties oplegde aan Syrië. Sancties zijn hoofdzakelijk vastgelegd in een “Syria Accountability and Lebanese Sovereignty Restoration Act” (SAA) door president Bush in wet omgezet op 12 december 2003. Deze wet biedt sancties wegens Syrië’s vermeende steun aan het terrorisme, het ondermijnen van stabiliteit in Irak, interventie in Libanon en het ontwerpen van massavernietigingswapens. Sancties omvatten onder meer het verbod op Amerikaanse export naar Syrië, uitgezonderd voedsel en medicijnen.⁹⁶ Handel met Syrië, als vermeend staatsponsor van terrorisme, werd voorheen al beperkt maar vanaf 2003 gaan sancties veel verder. De SAA, samen met voorzieningen in 2 andere wetten (“USA Patriot Act” en “International Emergency Economic Powers Act”) lieten het bevroren toe van rekeningen onder VS jurisdictie die behoren tot Syrische organisaties of individuen (in 2005) en het

⁹⁴ Melhem, Hisham: “Syria between two transitions”, *Middle East Report*, nr. 203, spring 1997.

⁹⁵ Aljazeera, “Timeline: Syria in Lebanon”, 13 juli 2008.

<http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2008/07/2008712224959342331.html>

⁹⁶ <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/05/20040511-7.html>

breken van alle banden met de Syrische Commerciële Bank (in 2006). In 2005 werd ook bedreigd met militaire actie, omwille van vermeend ondersteunen van terrorisme.⁹⁷

Tussen Europese Coöperatie en Associatie

Amerikaanse politieke agressie tegenover Syrië leidden het regime in de richting van de EU in de hoop dat Europese handelsvoordelen de Syrische economie vooruit kan duwen. Op dezelfde dag dat Amerikaans president Bush economische sancties tegen Syrië goedkeurde, bereikten de EU en Syrië overeenkomst over de technische inhoud van een *Associatie Akkoord*.⁹⁸ Europa stelt ratificatie uit omdat politieke omstandigheden nog niet rijp worden geacht, in het bijzonder na de moord op voormalig Libanees premier Rafiq Hariri. In tussentijd worden bilaterale relaties geregeld door het *Coöperatie Akkoord* van 1977, in hoofdzaak het ondersteunen van binnenlandse hervormingen.⁹⁹ De opening van Syrië's economie, liberalisering van handel en het aanpassingsproces naar een markteconomie werd opgenomen en uitgestippeld door het Syrisch-EU Associatie Akkoord. Volgens Europees buitenland beleid vertegenwoordiger Javier Solana zou de Europese ratificering van het Akkoord eventueel dit jaar nog kunnen gebeuren, hetgeen een wending betekent in de Europese houding sinds 2005, onder meer ingegeven door Frans president Sarkozy.¹⁰⁰

2. Wat kan vrije handel doen?

De dreiging van regionale afzondering, de concurrentie van de grootste economische macht in de regio, Israël, de Amerikaanse geleide poging tot internationale isolatie,¹⁰¹ zijn waarschijnlijk sterk bepalend geweest voor het recent aanknopen van regionale en internationale handelsakkoorden. Na een overzicht van de recente handelspolitieke evolutie bekijken we dieperliggende economische factoren. Economische stagnatie sinds meer dan 2 decennia en de geleidelijke uitputting van olievoorraden (netto-import wordt geschat rond 2012) zijn de interne economische determinanten achter recente handelsinitiatieven.

⁹⁷ Schenker, David: "The Syria Accountability and Lebanese Sovereignty Restoration Act of 2003: Two Years On", *The Washington Institute for Near East Policy*, 7 juni 2006. <http://damascus.usembassy.gov/sanctions-syr.html>

⁹⁸ <http://www.europaworld.org/week157/eusyria121203.htm>

⁹⁹ http://ec.europa.eu/external_relations/syria/index_en.htm

¹⁰⁰ Reuters, Brunnstrom David: "EU says early partnership pact possible with Syria", 13 juli 2008. <http://africa.reuters.com/wire/news/usnL13668834.html>

¹⁰¹ Ook Frankrijk trof (diplomatieke) sancties tegen Damascus in 2008 omdat Syrië zich niet bereid toonde mee te helpen de politieke crisis in Libanon op te lossen. The Economist Intelligence Unit Briefing: "Syria's foreign policy", 1 januari 2008. http://www.economist.com/daily/news/displaystory.cfm?story_id=10421087

Daarna kijken we naar concrete beleidsimplicaties: het afbouwen van de publieke sector en stimuleren van economische activiteit door de privé-sector en het reduceren van de zware diesel en brandstoffensubsidies. Op dit domein van hervormingen lijkt meer een rol weggelegd voor Europa en haar European Neighbourhood Policy. Als belangrijkste Syrische handelspartner, kan zij haar invloed uitoefenen voor effectieve liberalisering, zowel economisch als politiek, zoals vastgelegd in de Barcelona Verklaring?

1. Handelspolitieke evolutie

In het laatste decennium, maar vooral sinds 2000 toen president Bashar al Assad aan de macht kwam, zocht Syrië zich sterker economisch te integreren en keek daarbij vooral 2 kanten uit: de eigen regio, de ruimere Arabische regio en de ‘Levant’ (Jordanië, Libanon, Israël/Palestina) enerzijds en de Europese Unie anderzijds. In de meest recente periode werden tevens akkoorden bereikt over economische samenwerking met Rusland, India en Maleisië.

Syrië implementeerde als één van de 13 landen het tijdschema voor de Grote Arabische Vrijhandel Zone (GAFTA) sinds 1997, en toonde interesse om aan te sluiten bij het Agadir vrijhandelsakkoord. Akkoorden werden afgesloten met de EU, de GCC en Turkije in 2004 en met Jordanië en Iran in 2005. Het akkoord met Turkije trad in werking vanaf januari 2007 en verbindt beide landen ertoe invoerrechten op hun producten af te bouwen in een overgangperiode van 12 jaar. Voor een positieve lijst van landbouwgoederen worden tax reducties ingevoerd.¹⁰² Er werden eerst 12 Coöperatie Akkoorden gesloten met Iran over sectoren gaande van energie, IT, stadsontwikkeling tot landbouw en dan een algemeen handelsakkoord in 2005, als voorbereiding op een vrijhandelsakkoord. Syrië heeft gedeelde vrijhandelszones met Irak, Turkije, Jordanië en Libanon.¹⁰³

De ongunstige economische situatie en internationale vertrouwenscrisis droegen ertoe bij dat Syrië bereid was relatief verregaande concessies te doen in de onderhandelingen voor het voorstel tot EU-Syrisch Associatie Akkoord. Zo stemde Syrië erin toe in om de overgang van een “publieke-sector economie” naar een “private-sector economie” veel sneller te laten

¹⁰² http://www.bilaterals.org/article.php3?id_article=6412&var_recherche=syria-GCC

¹⁰³ Medea, Institut Européen de Recherche sur la Coopération Méditerranéenne et Euro-Arabe, « Les produits de consommation syriens envahissent le marché irakien », Al quds al arabi, 19 juni 2001.

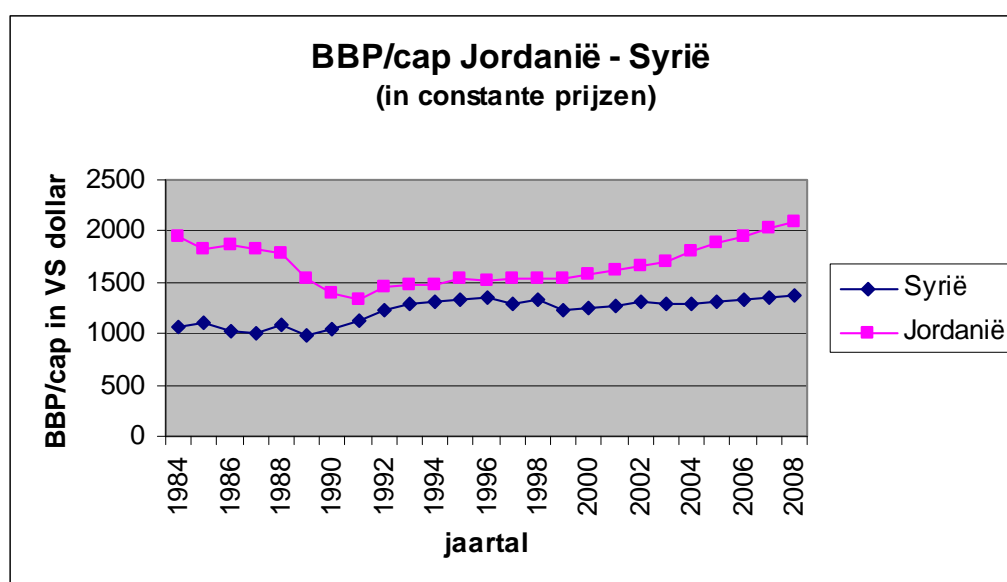
gebeuren dan gewild en ook diensten op te nemen voor liberalisering. Het moest tevens de belofte geven om zich in te zetten om massavernietigingswapens uit de regio te helpen.¹⁰⁴

2. Economische uitdagingen

De belangrijkste economische uitdagingen voor Syrië en de rol van recente vrijhandelsakkoorden hierin worden besproken: de stagnerende economie sinds 2 decennia, het bieden van een antwoord op de geleidelijke uitputting van haar olievoorraden en het diversifiëren van export en aantrekken van BDI.¹⁰⁵

Onderstaande figuur toont de evolutie van het BBP per capita sinds 1984 tot 2008, met IMF schattingen vanaf 2006.

Figuur 6: Jordanië-Syrië: BBP per capita

Bron: IMF World Economic Outlook Database (IMF schattingen vanaf 2006)

Een golf van liberalisering volgde na de moeilijke jaren van de jaren '80, toen kende Syrië 4 opeenvolgende jaren van hoge groei. De gemiddelde jaarlijkse groei van reëel BBP tussen 1990 en 1993 is 7-8%. Dit is de tweede liberaliseringsperiode, waarin de publieke sector deels werd afgebouwd, en de nieuwe investeringswet van 1991 werd goedgekeurd. Voor het eerst waren privé-investeringen hoger dan de publieke investeringen. Tegen eind 1997 behoorde de landbouwsector exclusief tot het domein van de privé-sector, werden zaad en meststof

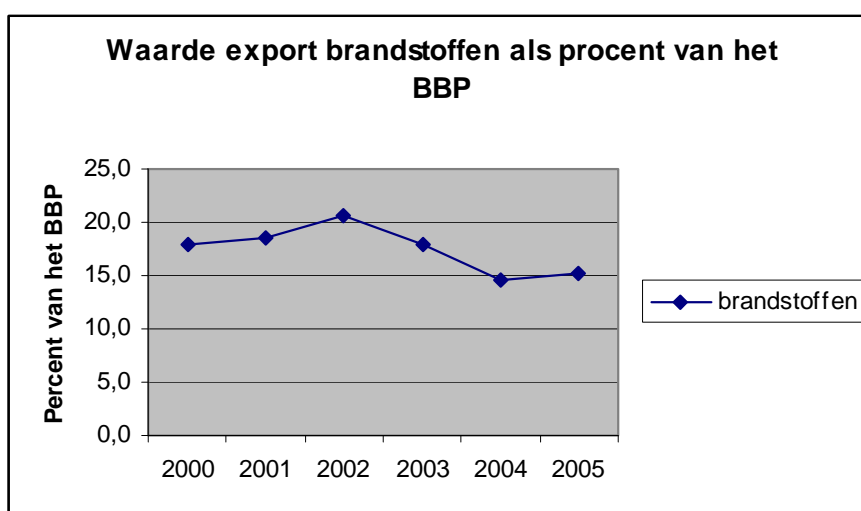
¹⁰⁴ Haddad, Bassam: "Syria's curious dilemma", *Middle East Report*, nr. 236, fall 2005.

¹⁰⁵ Andere fundamentele punten die hier niet verder behandeld kunnen worden zijn jobcreatie, het verbeteren van onderwijs, schuldafbouw en het reduceren van subsidies voor brandstof en consumptiegoederen.

subsidies gereduceerd en werden exportbelastingen op landbouwproducten afgeschaft.¹⁰⁶ Vanaf 1996 stagneerde de economie met een gemiddelde jaarlijkse BBP groei voor 1996-2005 van 2,3%, met schattingen voor een BBP groei rond 4% voor 2007 en 2008.¹⁰⁷

Ontwikkelingen in de olie-sector sturen de economie. Een grote uitdaging voor Syrië is het land minder afhankelijk maken van ontwikkelingen op de energiemarkt. Onderstaande figuur toont de opbrengsten van brandstoffen-export als percent van het BBP, in lopende prijzen voor de laatste 6 jaar.

Figuur 7: Syrië: waarde export brandstoffen als procent van het BBP

Bron: ITC (WTO/Unctad) en IMF

De groei in niet-olie inkomsten blijft doorzetten door meer investeringen en export, vooral door betere toegang tot regionale Arabische markten. Als men naar de sectorale samenstelling van de exports kijkt, ziet men dat het aandeel van minerale brandstoffen en olie daalde van 72% van de totale export in 2002, naar 40% in 2006. Verder valt de opkomst op van textiel en kledij, van 2% in 2002 naar 7,5% in 2006. Andere belangrijke sectoren zijn dieren, katoen, vetten en oliën. Syrië haalt de hoogste waarden in de Balassa index voor dieren, groenten, fruit, stoffen en textiel.¹⁰⁸

De drijvende kracht achter de langzame groei van sectoren van consumptiegoederen zijn de 'vrije zones' die sinds 2000 een continue groei kenen. Syrië kent momenteel 7 grote vrijhandelszones, onder meer rond Damascus, Aleppo, Latakia en Tartus. Activiteiten in de

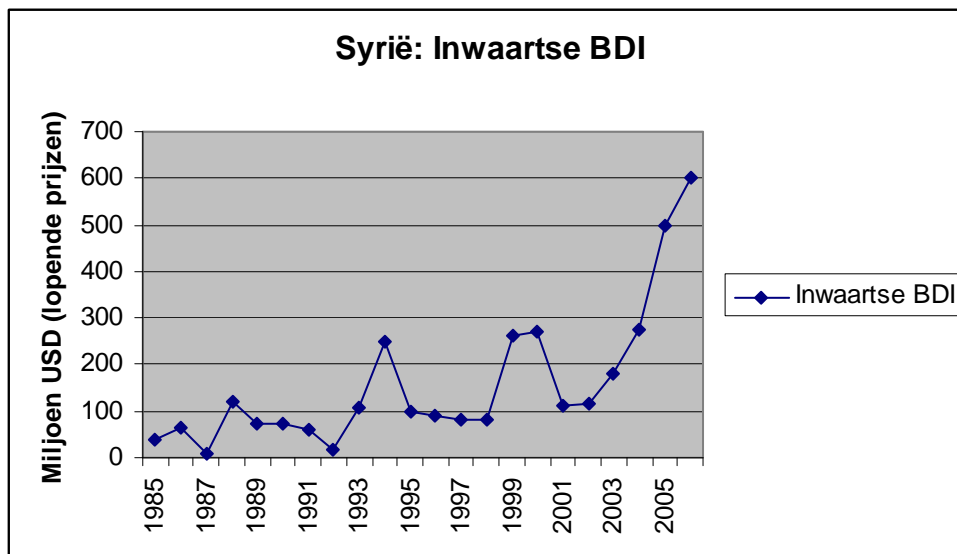
¹⁰⁶ Melhem, Hisham: "Syria between two transitions", *Middle East Report*, nr. 203, spring 1997.

¹⁰⁷ IMF, World Economic Outlook Database

¹⁰⁸ International Trade Centre (WTO/Unctad), Trade Competitiveness Map.

situëren zich vooral in sectoren als kledij en textiel, chemicaliën, elektronische apparatuur, computer en auto assemblage. Er zijn publieke sector en privé-sector vrije zones, naast “gedeelde zones” met Irak, Turkije, Libanon en Jordanië. Het aantal werknemers werkzaam steeg van rond 9000 in 2000, bijna 14 000 in 2004¹⁰⁹. Voordelen voor investeerders zijn gelijkaardig aan andere vrije zones ter wereld: goederen binnen deze zones zijn taxvrij, inputs zijn vrij van importlicenties en er zijn tijdelijke taxvrije regelingen voor kapitaal. Vooral sinds een tweede belangrijke investeringswet van 2006 werd het land voor investeerders interessanter (zie figuur 8).¹¹⁰

Figuur 8: Syrië, Inwaartse BDI

Bron: UNCTAD FDI Statistics Database

Buitenlandse Directe Investerings stegen in de voorbije jaren tot 600 miljoen dollar in 2006, maar dit vertegenwoordigt slechts 10% van totale kapitaalvorming (UNCTAD, FDI Statistics).

Ondanks de slechte betrouwbaarheid van data over Syrische handel kan volgens het Europees ENP rapport in de laatste jaren een handelsverschuiving vastgesteld worden in het voordeel van Turkije, Saoedie-Arabië, Irak en andere Oosterse landen in het nadeel van de EU, die echter wel nog steeds de grootste handelspartner blijft. (zie figuur)¹¹¹ In de handel met Turkije en Saoedi-Arabië valt een ongewone stijging op van het aandeel van textiel, kledij, stoffen, katoen en schoeisel.¹¹² Deze evolutie lijkt een direct gevolg van de implemenatie sinds 2004

¹⁰⁹ “Investment opportunities in Syrian free zones”, Syira Times, 24 mei 2005.

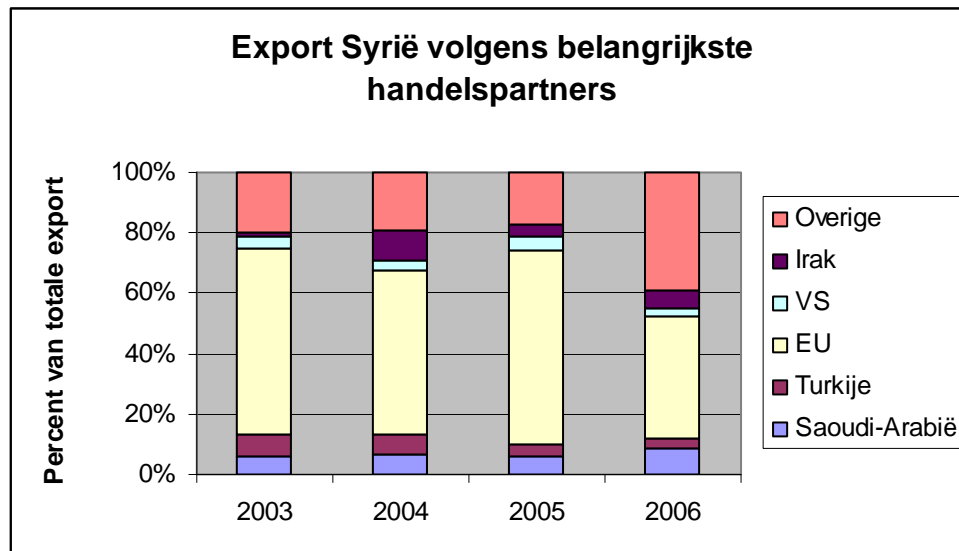
¹¹⁰ Anima Investment Network, http://www.animaweb.org/en/pays_syrie_en.php

¹¹¹ ENP, Economic review, 2007, p. 170.

¹¹² International Trade Centre, Market Analysis Tool.

van “decreet 40” (2003) dat regelgeving voor investeringen in de vrije zones voor productie van exportgoederen bepaalt.¹¹³

Figuur 9: Export Syrië volgens belangrijkste handelspartners

Bron: International Trade Centre (WTO/UNCTAD)

3. Hervormingen: het probleem met de publieke sector

Kenmerkend voor Syrië's economische opening en hervorming is dat zij traag en gradueel is opgevat. Er zijn twee golven van liberalisering, “infitah”, een eerste in de jaren '70 en een tweede die ingezet werd eind jaren '80, als antwoord op een zware economische crisis. Deze vroege maatregelen waren in de eerste plaats interne veranderingen, gericht op het hervormen van de uitgebreide publieke sector en het stimuleren van privé-initiatief. Het ontbrak de regering bij de liberalisering van de jaren '90 aan een alomvattend plan, het bleef bij afzonderlijke maatregelen, sommige met weinig impact of contradictorisch, met het doel om graduele verandering in de publieke sector te brengen, de afhankelijkheid van imports te verlagen en export te stimuleren.

Een eerste belangrijke nieuwe investeringswet van mei 1991 kwam tegemoet aan de wensen van een opkomende privé-bourgeoisie, velen kinderen van de elite-klasse, en de oudere groep van commercianten van Damascus.¹¹⁴ Dergelijke eisen voor opening en stimulans van het privé-initiatief *van binnenuit* blijken essentieel vooraleer het regime tot werkelijke

¹¹³ Hashem, Nehad: “The first private fee zone in Syria to be set up shortly”, *Syria Times*, 4 april 2004. <http://syriatimes.tishreen.info/archives.asp?FileName=70662981220040407183405>

¹¹⁴ Melhem, Hisham: “Syria between two transitions”, *Middle East Report*, nr. 203, spring 1997.

hervormingen overgaat. Het regime argumenteert graag dat hervormingen doorvoeren overeenkomt met het zwichten voor externe druk, om in feite een zwakke politieke wil te verbergen. De publieke sector biedt de regering immers naast economische macht ook sociale en politieke legitimiteit. Om bijvoorbeeld falende overheidsbedrijven te privatiseren en zwakke bedrijven te hervormen, moet het leiderschap compromissen sluiten over deze niet-economische functies, hetgeen gemakkelijker wordt naarmate de binnenlandse vraag naar hervorming groter wordt en de privé-sector groot genoeg is om deze verschuiving van arbeidskrachten op te vangen, wat nu nog niet het geval is volgens Haddad.¹¹⁵

Een tweede reden waarom de privé-sector moeilijk ontwikkelt, is dat de publieke en nieuwe privé-banken er niet in slagen deze groei te stimuleren door toetreding van nieuwelingen. Het zijn de winnaars van vorige hervormingen – privé-zakenmannen en de privé-publieke netwerken waartoe zij behoren – die snel en gemakkelijk uitbreiden gezien er geen andere concurrentie potentieel is. Er werden belangrijke stappen gezet weg van overheidscontrole naar een grotere participatie van de privé-sector maar hervormingen in de financiële sector staan nog in de kinderschoenen. De meeste banken zijn staatsbezit maar sinds 2004 werd het privé banken terug toegelaten actief te zijn in Syrië en sinds 2003 mogen banken terug vrij de rente aanpassen (na een bevroering van 22 jaar).¹¹⁶ Dat er weinig nieuwe concurrenten de markt betreden geeft problemen voor toekomstige kapitaal-accumulatie, maar de huidige winnaars pleiten niet voor verdere hervormingen en houden alles liever zoals het is. Behalve het gebrek aan politieke wil en het obstakel van de huidige winnaars (staatsfunctionarissen, militairen en zakenmannen voor wie het nu goed gaat), zijn er nog 2 andere belangrijke interne factoren die meespelen in het uitstellen van hervormingen: een omslachtig bureaucratische administratief systeem en een onvoldoende geschoolde arbeidsmarkt.¹¹⁷

3. Wat kan de EU doen?

Betere markttoegang tot de landen uit de regio als gevolg van een reeks recente vrijhandelsakkoorden laat Syrië toe haar exportbasis geleidelijk aan meer te diversifiëren door het opvoeren van productie van exportgoederen in 'vrije zones'. In de voorbije jaren is een

¹¹⁵ Haddad, Bassam: "Syria's curious dilemma", *Middle East Report*, nr. 236, fall 2005.

¹¹⁶ European Neighbourhood Policy: Economic review of the ENP countries, 2005, p. 108-116.

¹¹⁷ Haddad, Bassam: "Syria's curious dilemma", *Middle East Report*, nr. 236, fall 2005.

kleine evolutie zichtbaar van verminderde afhankelijkheid van brandstoffen maar dit blijft minimaal en het is nu nog niet duidelijk of het om een duurzame evolutie gaat.

Van essentieel belang in Syrische hervormingsplannen voor een meer stabiele en duurzame macro-economische situatie is de verdere afbouw van de publieke sector en stimulatie van privé-initiatief. Reeds gezette stappen zijn hierin niet voldoende. De privé-sector blijft zeer beperkt door een ineffectieve banksector. Er zijn nauwelijks interne factoren voor vraag naar hervorming omwille van de zeer laag geschoolde arbeidsmarkt en omdat de huidige winnaars van een eerste liberaliseringsgolf alle baat hebben bij een status-quo. Samengevat, is er een duidelijk samenspel nodig tussen interne en externe krachten die vragen om hervorming.

Binnen dit domein lijkt de EU met haar alomvattende Neighbourhood politiek, en als Syrië's belangrijkste handelspartner, een mogelijke optie voor het bevorderen van effectieve hervormingen. Een eerste stap zou de ratificatie van het Europese-Syrische Associatieverdrag zijn, dat de weg kan banen naar een ENP bilateraal samengesteld Actieplan. Uit de laatste jaren blijkt duidelijk dat Syrië interesse toont voor economische samenwerking en opening en bereidwillig is tot toegevingen in het Europese kader, waarin haar internationale isolatie een rol speelt. Tegelijk zijn er van Europa's kant talrijke veiligheidsredenen om relaties met Syrië te versterken. In deze situatie is de wederzijdse motivatie voor goede contacten veel sterker dan in het geval van Jordanië. Ondanks de ongelijke machtsverhoudingen kan een *verbeterd ENP* mogelijk interne factoren voor economische en politieke hervormingen versterken zodat zij een eigen dynamiek krijgen.

4. Conclusie

Deze verhandeling onderzocht de recente initiatieven tot economische integratie tussen de VS, EU en de Arabische regio. In een eerste deel werd een vergelijkende studie gemaakt van de verschillende benaderingen in het Europees en Amerikaans streven naar vrijhandel. De VS en EU verschillen zowel in praktische strategie als in inhoudelijke benadering. De oorspronkelijke Europese Associatie Akkoorden hadden nauwelijks wat te bieden aan de Mediterrane Partnerlanden door een veel te beperkte reikwijdte. Regels voor landbouw, diensten en investeringen waren zeer zwak in vergelijking met de Amerikaanse Akkoorden. In een hernieuwing van het Europees beleid ten opzichte van de zuidelijke buurlanden onder het European Neighbourhood Policy werden deze beperkingen opgeheven. Tegelijk werd een ambitieus Pan Euro Mediterraans systeem van Regels van Oorsprong uitgewerkt, dat diagonale cumulatie onder partnerlanden toelaat en dus de intra-Arabische economische integratie stimuleert. Tegelijk wordt het naast elkaar bestaan van drie verschillende systemen van Regels van Oorsprong een handelsbelemmering en is verdere harmonisering aangewezen. Gezien de reeds gedane toenadering tussen het Europees en het GAFTA systeem, lijkt verdere vooruitgang vooral in die richting te situeren, en minder in een harmonisatie van Europese en Amerikaanse Regels.

Ook in het eerste deel werd de huidige staat en mogelijkheden van intra-Arabische handel onderzocht. Twee belangrijke initiatieven zijn de Grote Arabische Vrijhandelszone, onder leiding van de Arabische Liga, en het Agadir Akkoord tussen Marokko, Tunesië, Egypte en Jordanië. Het Agadir Akkoord verenigt een avant-garde groep die sneller liberalisatie wil doorvoeren. Het potentieel van deze Akkoorden lijkt in de eerste plaats te liggen in het opheffen van onderlinge invoerrechten en niet-tariffaire handelsbarrières. Onderzoek wijst uit dat fundamentele determinanten als verschillende productiekosten en comparatief voordeel slechts een kleine rol spelen in het verklaren van intra-Arabische handel. Het gebrek aan productcomplementariteit of potentieel aan productcomplementariteit lijkt een groei van intra-Arabische handel in de weg te staan. Economische integratie enkel gebaseerd op zuid-zuid handel lijkt in dit geval niet duurzaam, zonder aanvullende noord-zuid schema's.

In deel twee werd in twee case studies de handelspolitieke en economische ontwikkeling van Jordanië en Syrië van dichtbij bekeken. Jordanië speelde een pioniersrol in het versnellen van intra-Arabische integratie als een van de 4 deelnemers in het Agadir Akkoord. Het VS

vrijhandelsakkoord creëerde een onverwacht dynamiek in Jordanië en zorgde voor grote exportsuccessen. Het is echter nog niet duidelijk in hoeverre de Qualified Industrial Zones linkage effecten hebben en de welvaart van alle Jordaniërs verhogen. Bovendien werd er felle kritiek geuit op de arbeidsomstandigheden en beperkte Jordaanse betrokkenheid in de QIZ. Dit is een belangrijk punt gezien Jordaniërs zich in een zwakke sociaal-economische positie bevinden en gevoelig reageren op de negatieve gevolgen van structurele aanpassingen.

Uit de case study van Syrië blijkt dat er een samenspel van belangrijke interne en externe factoren met een vraag voor hervorming vereist zijn vooraleer effectiever hervormingen worden doorgevoerd. Syrië probeert zijn nog steeds zeer machtige publieke sector af te bouwen in het voordeel van de privé-sector. Voor beide landen lijkt de EU met de ENP over een gepast institutioneel kader te beschikken om de interne voorstanders van economische en politieke liberalisering te versterken. Dit op voorwaarde dat het om een verbeterd ENP gaat dat de nadelen van een assymetrische machtsrelatie zoveel mogelijk wegwerkt. In de context van de Arabische regio, waar de EU in concurrentie staat met de VS, is het het best aangewezen dat de EU zich voluit profileert als geloofwaardig hervormer.

Literatuurlijst

Al Atrash, Hassan & Yousef, Tarik: "Intra-Arab trade: Is it too little?", IMF Working Paper, Middle East Department, 2000, www.imf.org

Baracani, Elean: *From the EMP to the ENP: A new European pressure for democratization? The case of Morocco*, The Centre for the Study of European Politics and Society, Ben Gurion University, Israel, 2005.

Bolbol, Ali A. & Fatheldin Ayten M. : "Intra-Arab exports and direct investment: an empirical analysis", Arab Monetary Fund, Abu Dhabi, Juni 2005.

Cammett, Melani: "Business-government relations and industrial change: the politics of upgrading in Morocco and Tunisia", *World Development*, Vol. 35, Nr. 11, 2007, p. 1889-1903.

Ekholm, Karolina, Torstensson, Johan & Torstensson, Rasha: "Comparative advantage in the Middle East and North Africa", *Applied Economics Letters*, 1997, 4, p. 33-35.

Fidrmuc, Jarko et al.: "Does foreign policy determine foreign trade: cointegration analysis of exports from selected countries to the Middle East", *Applied Economics*, Vol. 35, 2003, p. 565-71.

Haddad, Bassam: "Syria's curious dilemma", *Middle East Report*, nr. 236, fall 2005.

Hirata, Hideaki et al.: "Integration and fluctuations, the case of MENA", *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 40, nr. 6, november-december 2004, p. 48-67.

Hirata, Hideaki et al.: "Sources of fluctuations, the case of MENA", *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 43, nr. 1, januari-februari 2007, p. 5-34.

International Crisis Group, Middle East Briefing, "The challenge of political reform: Jordanian democratisation and regional instability", 8 oktober 2003.

Jones, Stephen & Emerson, Michael: "European Neighbourhood Policy in the Mashreq countries, enhancing prospects for reform", CEPS Working Document No. 229, September 2005.

Kilchevsky, Amichai et al.: "Peace and economic interdependence in the Middle East", *The World Economy*, 2007, p. 647-664.

Lawrence, Robert: "A US-Middle East trade agreement: a circle of opportunity?", *Policy analyses in international economics*, 81, November 2006. <http://bookstore.petersoninstitute.org/book-store/3969.html>

Lynch, Marc: "No Jordan Option", *Middle East Report Online*, 14 juni 2004.

- Moore, Pete: "The newest Jordan: Free trade, peace and an ace in the hole", *Middle East Report Online*, 26 juni, 2003.
- Momani, Bessma: "A Middle East Free Trade Area: Economic interdependence and peace reconsidered", *The World Economy*, 2007, p. 1682-1700.
- Péridy, Nicolas: "Toward a Pan Arab Free Trade Area: Assessing trade potential effects of the Agadir Agreement", *The Developing Economies*, September 2005, p. 329-45.
- Péridy, Nicolas: "Towards a new trade policy between the US and Middle East countries: estimating trade resistance and export potential", *The World Economy*, vol. 28, nr. 4, 2005.
- Péridy, Nicolas: "Trade prospects of the new EU Neighbourhood Policy: Evidence from Hausman and Taylor's models", *Global Economy Journal*, vol. 5, nr. 1, 2005.
- Philippart, Eric: *The Euro-Mediterranean Partnership: Unique features, first results and future challenges*, CEPS Middle East & Euro-Med Project, Working Paper No. 10, 2003.
- Ryan, Curtis: "Refrom retreats amid Jordan's political storms", *Middle East Report Online*, 10 juni, 2005.
- Saif, Ibrahim & Tabbaa, Yasmeen: "Economic growth, income distribution and the middle class in Jordan (2002-2006), *CSS Papers, Center for Strategic Studies, University of Jordan*, Juni 2008.
- Schenker, David: "The Syria Accountability and Lebanese Sovereignty Restoration Act of 2003: Two Years On", *The Washington Institute for Near East Policy*, 7 juni 2006.
- Schwedler, Jillian: "Don't blink, Jordan's democratic opening and closing", *Middle East Report Online*, 3 juli 2002.
- Schwedler, Jillian: "Occupied Maan, Jordan's closed military zone", *Middle East Report Online*, 3 december 2002.
- Steger, Manfred: "Ideologies of globalization", *Journal of political ideologies*, nr. 10, februari 2005.
- Wippel, Steffen: "The Agadir agreement and open regionalism", EuroMeSCo paper 45, september 2005.
- World Bank: MENA Development Report, The Road Not Traveled : Education Reform in the Middle East and North Africa, 2008
- Zaafrane, Hafedh & Mahjoub Azzem: "The Euro-Mediterranean free trade zone: Economic challenges and social impacts on the countries of the South and East Mediterranean," in: eds. Vasconcelos, Alvaro & Joffé George: "The Barcelona process, Building a Euro-Mediterranean regional community", Frank Cass, London, 2000, p. 9-32.